НЕ СТОЇТЬ жить

Драма на 5 дій

ДІЙОВІ люди

Оверко Васильович К н у р — зажиточний селянин, років 45.

Мокрина — його жінка.

Галя — їх дочка, дівчина; скінчила приходську школу й дещо

читала. Дяк — заштатний, бідний. Дячиха — його жінка.

Семінарист Василь Стратонович — їх син, коханок Галі.

Писар Саврадим С к о в о р о д и н о в и ч,

Учитель, —

Товарищі семінаріста

Грицько — парубок, нелюб Галі. Явтух— простак, років 50, безприютний.

Свати: 1 і 2. Староста, соцькі, люде. Звощи к-ж и д.

ДІЯ ПЕРША

Літня місячна ніч. Улиця (біля Кнуревого двора), ліса з хвірткою; біля хвіртки під лісою колодка. За лісою розкішний сад; далі хата.

ЯВА 1 Семінарист сам.

Семінарист (іде тихо, а далі стає, дивлячись навкруги). Ой ніч!.. Яка ніч!.. Як пановито-тихо пливе в голубому, безкрайому морі позолочений місяць!.. Як він мило обливає сонну землю своїм срібним, таємним світом!.. Як розкішно мережає і, осміхаючись, тихенько розстилає скрізь чарівні тіні!.. Як зауважно пишається в серебрі й дивній тиші красуня природа!.. Як вона незрозумливо тихо жартує з своїм небесним круглолицим коханком!.. Ой ніч!.. Яким чудним, таємним миром вона дивиться і дише!.. Скільки розлито скрізь мар, любощів і щастя!.. О битіє, природа! Які ви незрозумливо гарні, неомірно великі!.. Як ви власно куражите груди своєю незнаємою могучою силою, розтопляєте душу, зливаєте її з чимсь небесним, святим... О, кому повідать гарність вашу, з ким з'єднать пануючу душу, горящі груди, кому молиться, кого любить?! О битіє!.. Я бачу... бачу шовкові брови, палкі карі очі, дивне ангельське личко женщини... О женщина!..

Ти ангел... ти дишеш божественністю неба, чарами природи... З тобою одна ця година — все панство битія... тобі, тобі молюся... тобі повідаю душу й серце... О богиня! (Обнімає воздух.) Ні, ні, тебе нема... Це порожнява, це твора мрії... я, як і завсегда, один... один... мені нікому молиться, нікому повідать себе... мене цураються божественні существа... цураються. З яким огнем я зустрів би оце її ангельський погляд, її, пропитану пахощами ночі, гарячу подишку... О женщина!.. А якби я знайшов її душу, рідну моїй? О панство битія! — я б помінявся з нею душею й серцем... я б побачив з нею бога, взнав би ціль битія.

ЯВА 2

Семінарист і Галя.

Галя (виходить потихеньку з хвіртки). Доброї ночі! Семінарист (жахнувся). Ой!.. Хто?.. Галя. Я... Галя — дівчина з цього двора. Семінарист. А, Оверкова Кнурева! Це та, що в півчі співає?

Галя. Еге... Хіба ви знаєте?

Семінарист. А чому ж не знаю! Я ж не раз був у вас на співці й тебе не раз бачив.

Галя. Я й вас не раз бачила... Це ви гуляєте, любуєтесь ніччю? Та самі...

Семінарист. Сам... ні з ким...

Галя. А є такі щасливці, що й удвох гуляють та любуються цією ніччю... Ну й ніч — боже! — як душа поета.

Семінарист. Поета... Скажи, будь ласка, де ти вчилась?

Галя. В нашій приходській школі.

Семінарист. А тепер що-небудь читаєш?

Галя. Читаю ті книги, які ви радили нашим співакам, як зайшли колись до вчителя на співку; тоді ви навчали їх багато дечому: робить добро, зупинять себе од негарних діл, а я стояла ззаду та слухала. Мені дуже уподобалось те, що ви балакали.

Семінарист (убік). А, ось яка ти!.. (До неї.) Присядьмо, будь ласка, отут на колодці. (Сідають, Галя соромиться.) Ближче, ближче до мене... не соромся... чи, може, я тобі мішаю... може, ти куди йдеш по ділу?

Галя. Ні... я так... на вечорниці думала...

Семінарист. На вечорниці... там, мабуть, тепер весело, гарно.

Галя. А гарно.

Семінарист. А розкажи... Мені цікаво знать... не стидайсь, ангел мій, я чоловік такий, як і ти. Ану, як там?..

Галя. О, якби ви знали, як там гарно, радісно... З поволоченої синяви дивиться місяць; теплий, пахущий вітрець подихає, а глянеш навкруги — ой як гарно... Там чорний ліс в посрібненій темряві мріє, там клуні й хліви, повібгавши чорноту, понастовбурчувались при світі, ніби які величезні страшні поторочі... і радісно, і страшно... Здається, якийсь другий, таємний мир перед тобою... А тут: дівчата, хлопці балакають, співають — ой співають як гарно!.. Слухаєш, і здається, все те бачиш, пануєш і кудись линеш і линеш.

Семінарист. Галя!.. Бачу й розумію твою душу: вона, жива, велика... велика, коли має такі дивні почування... яка гарна, чарівна женщина з такою душею! Вона дивний ангел неба... святість природи... вона очаровує другу — похожу на неї, обхвачує пекучим огнем і тягне до себе (схиляється до Галі). О моя мила, невиразна! Ти все, все, до чого лине мій скуражений дух... Люблю, люблю і був би щасливий, невимовно щасливий, якби й від тебе, моя зоре, почув оце слово.

Галя мовчки куражиться.

Семінарист. Мовчиш!.. Не хочеш дать мені одповіту... не розумієш мене... Чи, може, ти вже кохаєш кого? Скажи — перебивать не буду.

Галя. Ой! (Береться за груди.) Як б'ється серце, як пташка в клітці... Почуло, взнало свою могучу половину, не знайде місця... хоче вискочить з грудей, вскочить в твої і з'єднаться там... навіки з'єднаться з твоїм... Візьми його, мій милий, усмири, привітай.

Семінарист. О небо! Дякую тобі! Ти даєш мені все, чого я так дуже бажаю... даєш те велике, гарне породіння природи, яке так неомірно розширяє душу, будить у ній якісь незрозуміливо дивні почування, заставляє линуть до тебе, радіть, дивуваться твоїй невимовній гарності

й силі... поважать і все дякувать і дякувать тобі... О тепер... ой... Душа грає... розступаються груди... серце танцює... порожнява тріпоче... божественність палить... Ой ангел! (Обнімає її.) Дивись тепер, місяченьку, моргайте, зорі... цілуй, ніч... Якби... якби так навіки...

Галя. Люде беруться... кохаються... щасливі люде!

Семінарист. Нас небо благословляє і вінчає... О, якби це зробила й земля; якби не відцуралась від бідного дяківського сина.

Галя. Зробить... я завтра умолю... батька й матір... О, якби скоріше нам побратись... Я, здається, ніколи й не надивилась би на вас, ніколи й не н-аслухалась би вашої цікавої річі... не наголубилась би... О ви мій любий, коханий...

Семінарист. Моя ненаглядна!.. Який я щасливий, який я радий за твою щиру прихильність до мене... Ох, чому ми ранше не познайомились... тепер уже... нігде правди діти, мені дуже-дуже тяжко на серці робиться, що ми сьогодня зійшлися, сьогодня й...

Галя. Що сьогодня?!

Семінарист. Ровійдемось... поки скінчу семінарію... Завтра їду, моя зірочко... Ще один рік зостався вчиться.

Галя. Боже! Куди?.. Ще ж літо... рано в семінарію.

Семінарист. Рано, а треба їхать. У мене е товариш по семінарії Петя, один вірний товариш на всю семінарію... Я там з ним тільки й обмінююсь почуваннями, в його душі тільки й пізнаю свою. Так оце він приписав мені, щоб я якомога швидше їхав до його по якомусь цікавому ділу і щоб зовсім убирався з дому, бо, пише, я пробуду у його довгенько, так що від його і в семінарію поступлю,— він живе недалеко від неї... Не знаю, нащо він кличе... чи, може, тільки погостить, чи таки й справді є яке

цікаве діло... Я одповістив йому, що завтра виїжджаю з дому, щоб дожидав... так що треба... треба їхать, моя дорога, нічого не поможеться... А як не хочеться тебе кидать!.. І тяжко й нудно робиться в грудіх, і душу охоплює якесь незрозуміле страшне почуття, чи що буде, чи...

Галя. О, не кидайте мене!.. Нащо розкуражили серце... З ким я буду любоваться місячними ночами... Ой, тяжко... серце холодіє...

Семінарист. Не журись... не журись, мо>я коханочко... ми ж, здається, не навсегда розходимось... скінчу... приїду... ще, може, умісті будем і весну проводить... умісті будем радіть, втішаться, як зацвітуть, запахнуть сади, защебече в кущах соловейко, вигляне з-за дерева місяць! О, тоді, моя квіточко, тоді... (Пригорта її.)

Галя. Ох, мені здається, не буде так... Ви там покохаєте другу... панночку... мене забудете... покинете й тоді... прощай— до кого так щиро билося серце... (Плаче.)

Семінарист. Галя! Ти цією мовою ще дужче розра-жаєш мені груди, придаєш ще більше досади... Усю щиру правду одкриваю тобі, й ти мені не віриш?! Скажу ще раз: немає нічого на світі, що б я проміняв за тебе... Повір... повір — і будь спокійна... І, як серце твоє до мене одного лежить, жди, не забувай і найпаче бережи свою честь дівочу... А тепер дай, моя ненаглядна, подивлюсь... подивлюсь по-спідній раз у цім році на твої палкі карі оченята, чорні бровенята... Вкоріню ще дужче в душу твоє ангельське личко, зогріюся твоїм пекучим огнем, і... прощай до приїзду, до весни... Святками я дома не буваю — далеко, а ні за що їздить...

Галя. І радісно й тяжко... хочеться сміяться і плакать...

З одного краю вулиці летять натички.

Семінарист. Ой!..— Лякає щось... тікать... (Схвачують-ся.) Прощай, ангел!.. (Обнімаються й цілуються.) Прощай... жди... (Хутко пішов.)

Галя. Прощайте... ждатиму... не забувайте... (Пішла в хвіртку.)

ЯВА 3

Грицько (шпурляє натички за семінаристом). Чи бачив штуку!.. Семінарист уже підлазить до моєї дівчини... Оце так!., ще, чого доброго, Галя мені гарбуза дасть через його... от бісів харцизяка!.. (Загляда через хвіртку.) Ахи!.. Ахи!.. (Тихо.) Галя! Галя! Ахи!.. (Стука в хвіртку. Чуть гавкання собак і голос Галі: "Ану, куди!.. Сірко, Рябко, пішли!".)

ЯВА 4 Грицько й Галя.

Галя (одхиляє хвіртку). Це ти, Грицьку?.. Не стукай, батько як почують, то буде...

Грицько (хвата її). Сюди йди... сідай!.. (Сідають на колодці.) З ким ти оце жартувала?.. Ти думаєш, я не бачив?

Галя. То що, що бачив? Хіба це страшне? Грицько. Іч, яка! Може, вже й покохала того жевжика?..

Галя. Такого чоловіка й покохать не диво.

Грицько. О, я й кажу, що те... Як же тобі, хазяйській дочці, не соромно кохать чорти батька зна кого... голяка; ти знаєш — він голяк... не має ніякої худоби... а тобі треба не такого — ти з худобою... до худоби й шукай худоби...

Галя. Ось не розражай мене!..

Грицько. Хіба він, наприклад, стоїть мене: я ж таки не його, я хазяйський син... Я маю землю, бики, коняку і усяку інчу худобу.

Галя. Які погані, які низькі вигадки!.. Куди подобна худоба того, хто сам неподобний, нікчемний; хто живе задля однії тільки худоби; хто нічого вищого, душевного не чує,— не має того, що повинна мати людина і чого я так дуже бажаю — не має душі, совісті, без чого самий багатий чоловік здається мертвим, осоружним... Не виказуй же мені, що я його покохала; він живий, любий, гарний, великий...

Грицько. Що це ти? Шуткувать почала? "Він і такий і сякий"!., а я ж це який?.. Так тільки дурні міркують, як ти. Він, я кажу тобі, голяк... Хіба тільки що майстер побалакать — багато знає,— те ніщо... такі тільки худобу переводять та пухнуть з голоду; "се" та "те" їсти не дасть. Другий є мов дурноватий, нічого не знає, а киньсь до його!., як він усим кряжить! Скільки в його грошей і воякої усячини!., от за таким тільки й жить... Хай він, мовляла, який не буде, а за ним на чужу ниву не підеш.

Галя. Яка ж за ним жизнь? З ним ні поголубиться щиро, ні потішиться гарністю природи, ні обміняться дивними почуваннями, ні помогти безталанним... За ним усе забувай... Забувай усі закони битія і вчися користувать чужою нуждою! О боже! Нащо ж тоді здалося усе його багатство, коли душа й серце сироти!.. Самого нужнішого немає! Весело та гарно й на чужій ниві, як милий — душа...

Грицько. Там собі що знаєш кажи, а ми, як уже звідколи ось любимось, то й повинні любиться.

Галя. Ні... прости мене... я тебе люблю і поважаю тільки як чоловіка, як пови-нні любить і поважать люди людей; а як душу, як серце, я тебе любить не могла й не можу,— бо, кажу ще раз, твої погляди на битіє, твоя натура — натура чоловіка, на мій погляд, без душі і серця і чого я бажаю, чого просять душа і серце — яв тобі не знаходжу, я знайшла те в

другому і жить з тобою не можу. Мені тебе жаль, но ти сам заставив мене виказать тобі щиру правду... Прости, якщо вразила.

Чути співи молоді.

Грицько. Що ж ти знайшла в йому?.. Що є дорожче, що є миліше худоби?

Галя. Ну, я що мала сказать тобі — сказала, прости... (Встає.) Піду на вечорниці, де співають... (Пішла.)

ЯВА 5

Грицько (плюнув). Отуди к бісу!.. Оце так гарбуз!., гарбуз нівроку... Чи сподівався?.. І підтаскала ж нечиста сила семінариста!.. Пропало десять десятин... А щоб ти облупився, бісів сину... щоб... щоб тобі добра й життя не було!.. Де тепер шукать з такою худобою? (Сидить, зажурився.)

ЯВА 6

Грицько й писар.

Писар (іде^ придивляючись до Грицька). Кто сидить?.. А, Грицько!.. Ти не виділ — не прогулювались тут семінарист та вчитель?..

Грицько. Ні...

Писар. Чіво ти сидиш один — зажурився, что лі? Грицько. Треба журиться, коли заставляють. Писар. Кто?

Грицько. Та семінарист, щоб його лихо взяло. Писар. Как так?

Грицько. Та так; стидно й казать... ну, вам скажу: я хотів сватать Галю Оверкову, а він, поганий, узяв та од-бив її від мене, сам підлазить до неї. Посовітуйте, що тут робить?

Писар. Отбіл?.. Ето скверно для тебя. Она невеста багатая... За єйо отцом числиться п'ятдесят десятин землі.

Грицько. Не що ж — це й мучить... їй самій, кажуть, обіща він десять десятин, окрім усякого збіжжя,— вона з дівчат одна у його.

Писар. А з мужеськаго пола у ніво, кажеться, два хлопці только. Где оні, что я їх нікогда не вижу?

Грицько. Один у москалях, а другий, менший, на полі більше, біля худоби з наймитом,— утішається наживою.

Писар. А какими ето сообразованіями Авер'ян нажил означеную землю? Ето научительно знать.

Грицько. Собаку пухлу Овер'ян нажив... ця земля досталась йому, кажуть, від батька. Батько у його, кажуть, майстер був наживать: ні доїсть було, ні доспить, ні зодягнеться як слід, ні дасть було нікому нічого, ні переплатить ніде нічого; усім було кряжить, усе було збиває в кулак та скуповує землю; а ось уже Оверко — не той зовсім: тільки й того, що сердитий, що виказує себе зауважним хазяїном, а грішми не дуже кряжить. Дітей навчив письменству, Галя й його підучила; а нащо те письменство? Хіба воно ума дасть, як землі прижить? Воно заморочить той, що й є.

Писар. А в тібя много землі?

Грицько. У мене 25 десятин... я у батька один... Ось ми вже з батьком сами наживаєм,— не дуже думаєм про письменство... Ми обидва неписьменні.

Писар. Да, так ти говориш, не знаєш, что тут робить?

Грицько. Еге... по-моєму, пополупить би харцизяку семінариста та її, поганку.

Писар. І пополупить не мішаєт, аби нікто не виділ, а то можна єщо другое дело учинить. Г р и ц ь к о. Яке ж це друге діло?

Писар. Ето такое дело, что єслі ти мне заплотіш, что я скажу, то Галія будіть тольки твоя. Гриць ко. Моя?! Невже?!

Писаар. Да... ето тібє будіть стоять очинно дешево, всіво тольки пятьдесят рубликов.

Грицько. П'ятдесят рубликів! Багато...

Писар. Хахол ти необразований... За Галієй же ведь больш будіть... пожалєєш мне — дулю получиш.

Грицько чухає голову.

Ну что, не правда?

Г р и ц ь к о. Та це так, а ви таки багато хочете — уважте.

Писар. Ні магу... не желаеш — ні нада, семінариста оженим.

Грицько. Та воно якби вже хоч і заплатив, та знав, що й діло буде.

Писар. Так ти мне не вєріш?.. Думаєш, как я син портного міщанина, так і не здєлаю?.. Хм... У міня голова дворянськая, винесеть усьо. Вот, напрімєр, я окончил одну только церковноприходськую школу, учился писарським на-учностям в одной толькі волості, а смотри, где опинился,

аж у канцелярії єго високоблагородія господина станового пристава — ето ж усьо ум! Нєт нічиво на свєті, чего би я не здєлал... А вот, напрімєр, кто забіл дело за Степана, када єво хотєлі подвергнуть острожному сідєнію за уворо-ваніє дєнєг?.. Ето ж усьо я! Ето значить, он мнє недаром заплатил такових же пятьдесят рубльов.

Грицько. Та це так... Ну, хай уже й п'ятдесят, та тільки вже, будь ваша милость, робіть по правді, а то ви з семінаристом товаришуєте, то ще, може, за ним і руку тягтимете?

Писар. Боже сохрани! Нікада! Мнє пятьдесят рубльов дороже ніво.

Грицько. А якщо він, бува, більше вам заплатить?.. Писар. Е, нєт, он не заплотить... он гол, как бубон. Грицько. А чого ви з ним товаришуєте, коли він бідний?

Писар. Ето так сібє. Видиш — у селі в нас тольки й ентелігенції, что я, он да єщо вот учитилюющий тут син попа, вже окончивший симінарію... да кромі тово, видиш, он учиться на попи, то з ним как-то благороднее прогулюваться: усє видять і... как-то харашо.

Грицько. А звісно... Ну, так кажіть же, яке ви мені діло зробите?

Писар. Уплати мнє уперьод половину дєніг — осталь-нии трохи посля.

Грицько. Нема при мені... Завтра, їй-богу, заплачу.

Писар. Ну смотри... єслі не заплатиш завтра, то я тібя под суд оддам... я велику силу імєю: меня становой во всьом слушаєть... Дело вот какое: ти прежде всіво учини єй на-силіє.

Грицько. Що? А не гріх же?

Писар. Нікаково гріха. Тада, пока семінарист окончить ученіє, то у нєя сполниться ожидаемое і он от нея одкасньоть-ся, тода ти прямо засилай к ней сватов,— я во всьом похода-тателствую за тібя.

Грицько. Ай справді!.. Це так... І чоловік ви добрячий, спасибі вам.

Писар. Да... хоть і січас подстерегти єйо, када она будить іти на вечоринки. Грицько. Вже пішла.

Писар. Ага, так ти бєгі туда стерегі, пока она оттудо-ва будит іти... та чтоб ето било тайно, ні давай кричать... Бєгі скорей, вон кто-то ідьоть...

Грицько. Оце спасибі. (Хутко пішов.)

ЯВА 7

Писар. Вот і є пятьдесят рубліков... Гм-гм... (Дивиться в один край вулиці й підходить туди.) А, доброго здравія!.. Каво ожидаю, тот і йдьоть.

ЯВА 8

Писар, семінарист і учитель.

Семінарист і учитель. Здрастуйте, здрастуйте. (Ч оломкаються.)

Семінарист. Ну й ніч!.. .

Учитель. Гарна ніч... Одначе треба вже оддихнуть, а то ходим та й ходим — звідколи зустрілись; нам за це ніхто не заплатить. Ось колодка — посідаймо.

Семінарист. А мені здається, у таку ніч ходить краще, ніж сидіть. Ідеш і дивишся, всюди і скрізь так мило і любо... Блакить, земля, дерева, бур'ян і все скрізь блищить сріблом. Навкруги все тихо, все спить, а ніч, здається, панує й прислухається до безжурного тихого сну, обгортає тебе м'якою пелюшкою і цілує своїм розкішним пахущим диханням... А душа! Душа танцює в веселім восторзі, як човен в легеньких срібних хвилях ніжної кучерявої річки... А гляньте на місяць!., о небо! як він осміхається, виглядаючи з-за дерева!.. Здається, усе кудись манить і манить. Нумте, пройдімося ще.

Писар. І такую юрунду ти, Василь Стратонович, городиш!.. Із-за чіво ноги даром бить. Хіба разве ми ребйонки? Садімось на етую скамейку! (Сідають, семінарист хитає головою.) Ти би сказал лучче, что вот пайдьом в карти заграєм алі пирожного з'єдім — от і дело! А то: сьо да то — пройдімось! Безприкословная юрунда.

С е м°і н а р и с т. Яка ж це єрунда?.. Жалко, що ви єрун-дою дивитесь і слухаєте...

П и с а р. А як же не юрунда! "Ноч цілує, човен сьо да то, а месяц маните к сібє..." Се ти ето заговорюєшся, з ума сходиш?

Семінарист. Ех ви, Саврадим Сковородинович, лихо з вами!.. Чи ви хоч одну книжку зроду прочитали?

Писар. Тоісь я? Ви стольки не виділи, скольки я прочитал, напрімєр: разніі устави, циркуляри, усякиі строжайшие предписанія од висшого начальства, разниї умніі гіро-шенія, каковиє прошенія видиктовивали сами повіринні... все ето я касательно миня і все ето я неотложно чту.

Семінарист. А поетів ви ніяких не читали?

Писар. Задля чіво їх читать? Знаєм етих поетів,— они хлеба не дадуть, пустяки, лож. Хіба разве ето правда, що они видумувають, што

земля крутиться, а сонце больш землі... Хіба разве они лазили до сонця? Ето усьо брехня, кощунство з божиїх сил. Они сами не вірують у бога і їщо хотять, чтоб і другиї не вірували... Сущиї пустяки — ахвекти.

Семінарист. Еге-ге... не знав я, що ви такі... вам треба багато читать... Зайдете до мене завтра, я вам дам книг гарних.

Писар. Какових?.. єслі б ти дал мне книгу гражданських уставов алі хорми усяких хормальних дєл, тоісь з какових би можна ще больше набраться ума, а атетих поетов не хочу — юрунда!.. Наш брат писарь луччеє би їх сочинял разниї книги, та тольки не стоїть: ето сущиї пустяки.

Семінарист. Ех, жаль і противно.

У ч и т е л ь. І охота тобі, Василь Стратонович, про це балакать!.. Неначе хвастаєш, що' в семінарії учишся... я вже й скінчив і вже ось учителюю, а проте байдуже, безкорисне...

Писар. Справедливо!.. Ти би лучче порасказал нам про свою комерцію з Галієй.

Семінарист. Про що? Почім ви знаєте?

Писар. Міня не проведьош.

Учитель. Гм, може, вже теє... покохався?

Семінарист. З такою дівчиною і покохаться не диво. Яка у неї душа! Як оця ніч.

Учитель. По-моєму, з простими не стояло б тобі знакомства заводить... а проте — діло твоє.

Писар. Непредусмотрительная юрунда! Ведьоть он кум-панію з мужичкою, з необразованою хахлачкою, каковая хахлачка, как і усе хахли,— глупая, как тиля... Ни умеєть ні слова промолвить по-благородному, по-русєйському, а усьо по-хахлячи... а іщо, как надєнить керсет, спєдницю, черевики — і смотреть нудно... ху, гадость, мерзость!.. Вот как наш брат писарь прилюдно і смотрыть не желает на хах-лачку, а усьо гуляет із благородними разудєтими бариш-нями, з каковыми баришнями чи пройтись под ручку, чи .поговорить до дела по-благородному — прелість!.. А хоча бу-ваеть, что і за хахлачкою гоняемся, так ето ноччю, на одиночке, чтоби поживиться, да і подальше... От ето дело! А то любить хахлачку — ху ти, мерзость.

Семінарист. А за кого ви щитаєте мужиків? Чи в їх не та душа, чи не те тіло, що в благородних? І в яких ще благородних. Ви за благородство признаєте природню закохану розкіш сліпих коханців судьби?! Признаєте намилені, наборо-шнені пики? Шамкі, пишні убрання?.. Бідні!.. Хоч це благородство і велику силу має на світі,— усіх марить і обдурює своєю блискучою околишністю, но без душевного благородства воно — гній, сміття... Воно — молода, квітчаста, но дуплинаста, червива деревина. Душевне благородство — оце великий подарунок природи, оце найбільше наше щастя... Воно прикло злито з небом і дає чоловікові святі, небесні почування, дає совість чисту... Оцим благородством треба дорожить, оце треба поважать. Хто його має, той знає, що ми усі однакові люди, усі состоїмо з одного кошту і усі жить однаково хочем — болить у одного, болить і у другого. Хто його має, не буде минать правди за гроші і користувать чужим безталанням; не буде гнуть кирпу перед людьми і глузувать з простоти — вона дише розкішшю природи і святістю неба... Привіт тобі, свята простота.

Писар. Чипуху такую городиш, что і допонять нідзя... "мужик сьо да то" — хахол, дурак!., не умеєть ходить і жить по-благородному, не можить говорить по-русєйськи, тоісь по-письменному, по-образованому. Вот как, напрімєр, і ти говориш по-хахлацьки. Хіба разве можна так? Ти в харошую кумпанію не годісся, тибя не тольки я, а всякой другой умной человек назовьоть необразованим хахлом.

Чуть глухий спів парубків.

Семінарист (до писаря). Як тяжко і нудно вас слухати. Учитель. Цсс... чуєте, парубки співають... може, сюди йдуть?

Писар. Єслі сюда, то нада уходіть отсюдова — будуть бить проклятії хами.

Семінарист. Хіба ви їм що винні?

Писар. Тоісь так сібє... я їх привлекал к ответственное^ за незаконния вечернія собранія.

Семінарист. Так ви хочете запретить вечорниці?!

Писар. А што ж? Запричу!

Семінарист. Це ж рідне, святе України.

Писар. Чипуха! Почему на їх не по'йдьоть нікто із благородних?.. Глупость, одратительная глупость.

Учитель. І мені одворотні оті вечорниці... путній ніхто на їх не піде... (Махнув рукою.) Сміття.

Семінарист (про себе). Так ось які сини в тебе, дорога Україно!., ще, ще... і зостануться одні тільки спомини над могилою святих твоїх звичаїв, твоїх жартів з природою... Все, все полине до запорожців.

Писар (встає). Ну, ідьом — придуть — попоб'ють.

Учитель. Авжеж так, ходім. (Встає.)

Семінарист, Та вони не прийдуть... вони на вечорницях; послухаємо, як співають.

Писар. Зачим там слушать — юрунда!.. пайдьом!

Семінарист (встає). Так прощавайте!..

Писар. Нє, нє, милой друг, пайдьом з нами. (Бере його під руку.)

Учитель. Ти як вовк, усе сам. (Пішли.)

ЯВА 9

Галя (трохи згодом іде тихенько, плачучи, обшарпана). Що дороже... дороже... для дівчини... усього, усього на світі... у мене... у мене одняте!.. (Плаче.)

ДІЯ ДРУГА

Дякова хата

ЯВА 1 Семінарист сам.

Семінарист (декілька хвилин сидить кінець стола мовчки, замислившись). Ітак... Прийшла година їхать!.. Ой, як не хочеться... як сумно, як тяжко... (Мовчить.) Ех, чорні брови, карі очі! Як переживать мені оце врем'я без вас!.. О, коли б скоріше скінчити... побратись і... тоді... тоді... Тільки чого мені так тяжко?! Хіба вона забуде мене, покохає другого?.. Ні... не спадало б, а тяжко... О Галя, Галя! (Мовчить, а далі встає.) Ох, треба лаштуватись. (Бере чемодан і вкладає деякі вещі.)

ЯВА 2

Семінарист і дячиха.

Дячиха (увіходячи, показує карбованець). Оце, мій сину дорогий, послідній карбованець взяла з скрині!.. (Дає.) На! вчися... кінчай швидше, та щоб і нас не забув.

Семінарист. Що вчиться треба й вас не забувать, то це я й сам добре знаю, а що оце ви даєте мені свій послідній карбованець, то це вже видумки... не треба... Заховайте про свою нужду. З мене хватить і тих, що батько принесе, якщо позичить отець Авакум...

Д я ч и х а. Та на-бо... Ті заховаєш в чемодан, а ці будуть в кишені, на всякий случай: чи чайку, чи булочку купить... в дорозі здадуться... На!..

Семінарист. І як таки так!., послідній карбованець, і ви і той оддаєте мені... Що ж ви думаєте?! Ви ж без грошей захлянете... ні, ні... не візьму.

Дячиха. Та ось слухай-бо, візьми!., бог милосердний... не дасть захлянуть... В селі не без людей. Що випросим, що позичим та й житимем... А хоч би й захляли, то що таке!.. За нами немає шкоди ніякої; ми вже, слава богу, нажились на світі, а ти... тобі ще треба жить... не мори себе голодом.

Семінарист. Не тільки мені, а й вам ще треба жить... як знаєте — не візьму. Подумайте, скільки вже я з вас потяг, скільки довгів...

Дячиха. Та то все нічого. Аби тільки бог поміг тобі скінчить за сей рік семінарію, получить місто і тоді, як добрий будеш, не забудеш цього — все поповниш... А тепер як не візьмеш од мене цього карбованця, то не признавайся, що ти моя й дитина.

Семінарист (убік). Бідна старушка!.. (До неї.) Ну, давайте вже... коли б тільки бог поміг скінчить семінарію.

Дячиха. На, на, мій синочку... На, не забувай. (Обнімає, цілує.) Дитина моя! Рідна! Спаси тебе мати божа, цариця небесна.

ЯВА з Ті ж і дяк.

Дяк. Ху!.. (Сідає на лаву.) Отак!.. Пропала надія... Семінарист і дячиха. Чого?! Як?! Дяк. Не позичив отець Авакум!

Семінарист. І, горе... Що ж тепер робить? Сьогодні ж я повинен виїхать в семінарію! Оце так!

Дячиха. Боже мій милостивий! На його ж тільки й надіялись...

Д я к. А на його... а він — бач, що — "немає", каже. Що тут робить?!

Дячиха. От, боже мій...

ЯВА 4 Ті ж і Я в т у х.

Явтух в старій кошлатій шапці, старому сіряці з дірками і постолах.

Явтух (увіходячи). Щоб з його, мовляв, бог так поглумився, як оце він, мовляв, з мене...

Дяк. Хто це?! Чого це він до нас пластає? Явтух. їсти не дають... вигонять... б'ють! Дячиха. Що за чоловік?

Дяк. А це той, безприютний. (До Явтуха.) Чого тобі треба?

Явтух. їсти хочу... переночувать пустіть... (КланяєтьсЛ.)

Дяк. Іди собі з богом, чоловіче добрий; ми й сами... жизні не раді...

Семінарист. Та куди іди?! Чого іди?!

Д я к. А чого ти йому даси?! Куди пустиш?

Дячиха. Радніші б зарятувать тебе, чоловіче добрий, так і сами такі... і сами голодні... йди собі до багатших...

Явтух. Багатші, мовляв, не пускають, б'ють... що ж мені робить?!

Семінарист. Бідний чоловік! Сідайте (саджає) тут. Десь був хліб. (Шукає під скатеркою.)

Дячиха. Та що ти робиш? Не багато ж давай... бо всього дві паляничкі... Радніші б, так... горе...

Дяк. Багачі, та не дадуть і шматка, а він... Ох, подумай о своїм нещасті... що самим робить?!

Семінарист (дає Явтухові шматок хліба). Нічого... Ось чоловік нещасніший нас... а він же чоловік!.. Чим можем, треба запомогти йому... Тут лежала рибка (шукає на лаві, дає), нате, їжте...

Явтух (поклонився). Спасибі, дядюшко-паничу!.. єй-бо, мовляв, спасибі. (їсть.)

Семінарист. А хто ж вас вигонив?.. Хто бив? Чого на вас такі синяки?

Явтух. Та ото я, дядюшко, прилаштувався був ночувать, мовляв, на улиці, під лісою... А їсти хочеться, бо храни!.. А я лежу, зігнувся... Коли це щось як улупить мене, мовляв, ципугою зверху!.. Я схватився, аж то соцький!.. І, лихо!., що тут робить?.. Так я, мовляв, давай йому кланяться. Дядечку, кажу, за віщо, мовляв, б'єте?.. А він мені: вон,

мовляв, з села!..-тут нідзя ночувать!., та одно лупить мене, одно лупить, аж курява, мовляв, устає.

Семінарист. Поліція?! Це її назначеніє?!.

Я в ту х. Так я тоді, дядюшко, мовляв, попластав до Пилипа, а там узяли та вигнали мене... Я,— мовляв, до Квокія, а той собаками, мовляв, нацькував...

Семінарист. Так ось які люди!..

Я в тух. Так я оце до вас, мовляв, спасибі вам...

Семінарист. Жизнь?! Ви живіть у нас.

Я в ту х. Га? Що?!

Дяк. Де? Що це ти?! Якби не така бідність хоч... а то... люди багаті, та, каже, вигонять... Куди ж нам?!

Семінарист. Чого ж на таких людей дивиться?! Достойні вони свого рожденія?! Людина гине, і не запомогти! Він же чоловік, такий, як і ми!..

Дячиха. І принять би... і горе ж...

Дяк. Хай трудиться, робить... хай служить!..

Семінарист. А як чоловік не по силі!.. Було врем'я, була й сила!., а тепер, як всі цураються його, куди ж чоловікові діться?..

Дяк. А як же ми з ним житимем?

Семінарист. Як житимем, так і житимем... На те ви учите мене, щоб було як жить...

Я в тух. Я, мовляв, що подужаю, те й робитиму вам...

Дяк. Ну, живи, чоловіче добрий... На бога надія...

Дячиха. Еге, як бог дасть, так і буде.

Я в тух (кланяється всім у ноги). Спасибі вам!., єй-бо, спасибі!., велике спасибі!

В с і.. Богові!

Семінарист. Де ж тепер шукать такого чоловіка, щоб і нам запоміг оце?!

Дяк. Еге... хто його знайде.

Дячиха. А може, Цап позичив би; то чоловік заможний... а збігай.

Дяк. Е, Цап не позичить. Він оце сторгував землю у Мотузкіна, так і сам за грішми бігає. Я був і в його...

Дячиха. Ну, так, може, Сметаненко б...

Дяк. Еге-ге! Сметаненко і стару позику давно вже тре-бує.

Семінарист. А знаєте що?.. Мені здається, Кнур позичив би.

Дячиха. Може... Збігай, старий...

Дяк. І... там собаки злі!.. Раз мені чисто були халяву прокусили.

Семінарист (до Явтуха). А ви собак не боїтесь? Я в тух. Я — ні... я, мовляв, ні... не боюсь... Семінарист. Так візьміть дрючок і підіть, будь ласка, до Кнуря — хай до нас прийде на хвилиночку.

Дяк. Еге, і хай гроші...

Семінарист (до дяка). Послі, послі...

Я в ту х. Га? Що?..

Семінарист. Збігайте, кажу, до Кнуря, щоб зараз сюди йшов.

Я в тух. Га? Як це, мовляв, до Кнуря?!

С е м і н а р и с т., Та так, щоб сюди йшов... Ну ж, швидше...

Я в тух. Де ж той, мовляв, Кнур?..

Семінарист. Ось недалеко... проти Пилипа. Розумієте?

Я в тух. А розумію, мовляв; та тільки в того Пилипа, бісової віри, мовляв, кнур здоровий... треба налигача дебелого.

Дяк і дячиха розводять руками і здвигують плечима.

Семінарист. А, боже!.. До Кнуря — чоловіка, що в його є дівчина Галя.

Явтух. Га?! Що, мовляв, Галя є? Так то ж не Кнур, а Оверко.

Семінарист. Ну, Оверко, Оверко. Біжіть же скоріше, хай той Оверко сюди йде.

Дяк. Потім зайдеш до Дмитра в лавку і візьмеш вексельний бланок на оці гроші (дає), на!

Явтух. Кого? Що?..

Семінарист. Бланок вексельний... чуєте?.. Або постійте, я напишу вам записочку. (Пише і дає.) Нате, дасте оце Дмитрові... ну, йдіть уже з богом...

Дяк. Та живо — бігом!..

Явтух. Е, я, мовляв, бігом... (Пішов.)

ЯВА 5 Т і ж без Явтуха.

Дяк. Еге... Ну, добре ж, як позичить Кнур, а що буде, як і він заспіває тії, що отець Авакум?! Дячиха. Не дай боже...

Семінарист. А що ж сказав вам отець Авакум?

Дяк. Та що ж! Я кажу йому: "Така бідність, нічого немає, та нігде й узять... Зарятуйте, кажу, будь ласка, прошу покорно",— а він: "Як нічого у вас немає, то вам опасно й позичать... Немає, каже, в мене грошей".

Семінарист. В кого є,худоба, гроші, тому й дають. В кого немає нічого, хто гине в нещасті, на того не дивляться, той хай пропадає... Ех, люди, люди... Бездушні люди!..

Дяк. Нічого не зробиш... Треба вже терпіть.

Дячиха. Еге... Якби дав бог, цариця небесна, щоб хоч Кнур позичив.

Дяк. А що буде, як не позичить?!

Дячиха. Не дай боже!.. (Мовчать.)

Дяк. Прийдеться семінарію кидать...

Дячиха. Кидать! Скільки вже втратились!.. Скільки довгів!.. Чим і кому їх тоді оддавать?! Як жить?! (Мовчать.)

Дяк (зітхає). Хоч ти живий у яму лізь. Семінарист. Ех, жизнь, жизнь!..

ЯВА 6

Ті ж і Оверко.

О вер ко. Добрий вечір вам!..

Дяк. А, Здрастуйте, Оверко Васильович!.. Чого це ми вас будем просить? Оверко. Скажете.

Семінарист і дяк. Сідайте, будь ласка, сідайте! Оверко. Можна!.. (Сідає.)

Дяк. Тут нам, Оверко Васильович, до того прийшлося, що хоч плач... Так чи не зарятували б ви оце нас?! Оверко. Як саме?..

Д я к. Та оце, як бачите, прийшла пора їхать Васі в семінарію. А вже як їхать, то треба й гроші везти!

Оверко. Видима штука!.. Це діло таке!

Дяк. Еге... а тут ані копійки. Один тільки рік зостався вчиться, та, хоч ти кидай, ні за що.

Оверко. Вася ж учиться на батюшки?..

Дячиха. Еге-еге, на батюшки!.. Він тільки получить місце, так і долгам кінці.

Оверко. Так чого ж не зарятувать чоловіка? Можна!

Всі. І... Спасибі вам, Оверко Васильович, спасибі.

Семінарист. Які ви добрі, які любі! Дякую. (Тисне йому руку.)

Дячиха ч ґр ч Боже! Цариця небесна!.. Боже

Дяк

милосердний! Ти побачив наше горе... Змилосердився...

Послав спасенного чоловіка запомогти нам... О, ми щасливі!., дякуєм, дякуєм тобі!..

Оверко. Можна. Чуєте, можна... а багато вам?

Дяк. Та так, на первий раз карбованців хоч 50 — будь ваша милость... Ми вам і вексель напишем, і проценти, які скажете, поставим.

Оверко. Та вексельок хоч і напишете, а процентів не треба ніяких.

Всі. О, як-таки!., треба, треба... ви нас визволяєте з горя... ще процентів і мало...

О в ер ко. Ні-ні... не візьму з вас... Ви, Василь Страто-нович, такий чоловік, що й мені згодитесь... не треба.

Семінарист. Який би я рад був, якби і вам згодився!..

Дяк і дячиха. Дякуєм, дякуєм вам, Оверко Васильович.

Оверко. Так вам на коли гроші нужні?.. Семінарист. Оце зараз, зараз, будь ласка — сьогодні од'їжджаю.

Оверко. Сьогодні?! Так, значить, нічого й гаяться... іти шукать. (Встає.) Підождіть... я — живо... (Пішов.) Всі. Гаразд, гаразд, Оверко Васильович... спасибі!

ЯВА 7 Т і ж без Оверка.

Дяк. Ну, це спасибі чоловікові... А то зовсім були опустили крила.

Дячиха. А спасибі, дай боже здоров'я!.. Що то значить молебінь!.. Бач, одслужи'ли, то бог і не оставив так...

Дяк. Еге... Позичим нарошно грошей і одслужим і в цю неділю.

Дячиха. Авжеж... За позичені гроші якось усердніше лине молитва до бога...

В сінях щось бормоче і стукотить.

Дяк. А звісно... що воно там лементується? Дячиха. Може, свиня вбралась?.. Виглянь. Дяк. Чого доброго. (Виглядає.) Хто там?., тюй... чу-чу!.. Голос Явтуха. Га? Що?

Дяк. А... Явтух!.. Чого ти там мордуєшся, в хату йди!..

ЯВА 8

Ті ж і Явтух. В Явтуха на плечах дрючок, ззаду розірвана свита.

Явтух (увіходячи). Щоб вони йому, мовляв, виздихали — нечисті сили.

Дяк. Чого це ти так несамовито, хай бог милує, лаєшся?!

Явтух. Ось, мовляв, чого!.. О!.. (Повертається спиною.) Всі. Де то?! Що то?!

Явтух. Ось, мовляв, що!.. (Указує рукою на розірвану спину.)

Семінарист. Це, мабуть, собаки так поколошкали?..

Явтух. А собаки, мовляв... щоб вони, мовляв, виздихали, матері їх чорт!..

Дячиха. Хм, як же це так сталось?.. Ти ж, як видно, з др^очком ходив?

Я в т у х. Авжеж, мовляв, з дрючком... та ще з оцим і дрючком!

Дяк. Ого!.. І дрючок неабиякий, а він дався собакам!..

Я в т у х. Еге... Як вони, бісові душі, хитріші тії лисиці, що в Омелька Ковбаси квочку вкрала... єй-бо, мовляв, хитріші!.. Там — бо' храни!..

Семінарист. Ануте, чим вони хитрі?

Я в т у х. Та чим же!., тільки що ото я, мовляв, упластав у двір, коли вони з-під соломи: "гав-гав!", а я, мовляв, "тю-тю!.. ля-ля"... Ось, кажу, дрючок!., а вони, мовляв, до мене! І, лихо! Махав я, махав оцим дрючком попереД себе — ні! — не виходить діло!.. Позабігали, мовляв, бісової віри собаки назад та й скубуть за сіряк. Що тут робить? Доставать, мовляв, дрючкомззаду?! Ану, думаю, попробую... коли кинувся, аж ні!., не

поверну ніяк рук назад!.. А вони, мовляв, матері їх гарбуз, скубуть! так я тоді — хай вашому чорт батькові!.. Та навтікача!.. Вони за мною — і, лишенько!.. Лапаю я, лапаю, ніяк не налапаю хвіртки, а вони, біс їх батькові, одно, мовляв, хазяйнують надо мною: тріщить сіряк, аж луна йде!.. Я давай кричать на їх: "Та тю, щоб ви виздихали!.." Коли тут де взялася, мовляв, Галя та, спасибі, упорядкувала... а то б підбрили були Явтуха... Хай вони, мовляв, прокляті луципері, виздихають!..

Семінарист. Бідний дід!..

Дячиха. Хм, моя матінко!..

Дяк. Трапляється!.. А приніс пак вексель?

Я в т у х. Га?

Дяк. Вексель приніс?

Я в т у х. Що?

Семінарист. Дмитро вам нічого не давав? Я в тух. Ні, ось, мовляв, щось дав. (Шукає в пазусі.) Нате!..

Дяк. Ага, це й він!.. (До семінариста.) На, пиши на п'ятдесят.

Семінарист (бере). Знаю, знаю... Дайте ж дідові отам яку другу одежину. (Пише.)

Дячиха. Де її взять?! Такої й одежини немає...

Семінарист. Адже в хижі на трямочку висить старий лапсердак.

Дяк. Так то ж мій... А я в чім буду ходить?

Семінарист. Чи чуєте, тату... на вас ото є одежина, а в чоловіка, бачте, немає,— руб'я... дайте йому... ми собі справим...

Дяк. Ну, хай бере... на бога надія...

ЯВА 9 Ті ж і Оверко.

Оверко. Я вже й справився. Це вже й Явтух прителі-пався! Що це він у вас за поштаря?

Дяк. Еге... Ми, Оверко Васильович, взяли його до себе.

Оверко (скрутнув головою, убік). Не по-хазяйськи... аби більше з'їжі, дармоїдства...

Семінарист. Ідіть уже передягайтесь.

Оверко. Так тебе, голубе сивий, мої собаки покудов-чили?! Нащо ти на їх тюкав, лякав?

Явтух. Еге, то я, мовляв, лякав їх, а вони, бісове насіння, взяли, мовляв, та одурили мене,— он що зробили!.. Ну, вдруге вже, мовляв, лиху годину одурять... Я не дурний. Візьму прямо присішок і, їй-бо, до цурки виб'ю. Я покажу їм Явтуха.

Оверко. Ото, може, й так! (Сміється.) Молодець Явтух. Семінарист. Ідіть уже передягайтесь, а то ще справді заходитесь собак бить. Явтух. Що?

Семінарист. Передягайтесь ідіть. Явтух. Га? Де?

Дяк і дячиха. Ну, вже й дурило, нівроку тобі. Явтух. Га?

Оверко сміється.

Семінарист. Слухайте-бо сюди!.. У хижі на трямочку висить старий лапсердак. Підіть візьміть його і надіньте замість сіряка... Чуєте?..

Явтух. Га? Цебто, мовляв, мені надіть? Ге-ге... Паном буду! Чудасія... (Пішов.)

ЯВА 10 Т і ж без Явтуха.

Оверко. Чудний Явтух... Еге... Так вам, мовляли, зараз гроші нужні?.. Так... Можна... (Виймає з кишені калитку.) Оце й вони. (Викладає на стіл.) 50 рівно, хоч і перелічіть...

Всі. Спасибі!.. Дай боже вам здоров'я і щастя!

Семінарист (дивиться, забирає). Так, 50!.. Сердечно дякуєм вам, Оверко Васильович. (Тисне йому руку.)

Дячиха. Заховай же їх зараз у чемодан, наспід, щоб, бува, в машині жулики не добрались, а то...

С е м і н а р и с т. Та то я знаю... оце вам, Оверко Васильович, і вексель... дивіться — так?

Оверко (бере, дивиться). Так, так.

Семінарист ховає гроші в чемодан.

Дяк. Ну, спасибі ж вам, Оверко Васильович, що зарятували. Тепер, як то кажуть, і ми не загинем і гроші ваші не пропадуть.

Дячиха. Ні-ні... не пропадуть. Вася тільки получить місце, так і оддасть.

О в е р к о. Та ще, може, я з вас і зовсім їх не братиму... Може, поки що, то ми й породнимося.

Всі незрозуміло дивляться.

Оверко. Тут нігде правди діти: у вас Вася, а в мене Галя, то ще, може, й сватами будем.

Семінарист (убік). Ой! (Береться за груди.) Яке щастя! Галя!.. Душечка!..

Дяк (радісно). Невже ж би ви віддади за нас Галю?!

Дячиха. Ми ж які бідні!

Оверко. Нічого... Ми з старою запримітили, що вони покохали одно другого, і нарошне про це балакали, так виходить, що бідність ваша Васі не страшна,— вони будуть батюшкою, а Галя матушкою, то й житимуть... ще як і житимуть! Тепер батюшки тільки й живуть: руга, дохід, повага!.. Прямо, Василь Стратонович, як кінчите семінарію, так і засилайте старостів — не бійтесь — гарбуза не буде.

Семінарист. О, я щасливий!.. Ви даєте мені щастя!.. (Цілує Оверка.)

Дячиха (до дяка). Прямо щастя: за нею приданого скільки!..

Дяк. Боже милосердний!.. Дякуєм тобі!.. Це ти даєш нам таке несподіване щастя!..

Оверко. Так ото, чуєте, так!.. Як охота ваша, засилайте — віддам.

Семінарист. Ой Оверко Васильович!.. Я вже давно міркую про це, вже й з Галею поладнав, но ніколи не осмілюсь вам натякнуть та все так і млію душею: чи віддасте її за мене, чи ні... А тепер... я без краю щасливий... щасливий... од вас самих чую безцінне слово "віддам"! Тепер все, чого мені треба, здається, є... є для таємної жизні душі незрозумлива дивна природа і для пекучих бажаній серця є любочка Галя... (Помовчав.) Тільки... о небо!.. Чого до сієї світлої радості примішується пекельна туга, чого на душі так робиться тяжко?!

Оверко. Того, що оце вам треба од'їжджать, а ви привикли за літо дома, звиклись з товариством... от воно, мовляв, і робиться тяжко, як здумаєш, що треба це кидать.

Дяк. Так, так... А в семінарії звикнеш, то вп'ять звідтіля не хотітиметься їхать... Це з усяким буває.

Семінарист. Може... тільки, здається, ні... А може, хто Галю одіб'є від мене?..

Оверко. Боже сохрани! Та я не дам нікому й забалакать з нею. Кого побачу з парубків, так і пір'я обіб'ю. Не бійтесь нічого. На мене надійтесь: я як сказав, так і буде.

Стук і голос із сіней. А чортов одверок — отак гтрахнулся!.. Пропал лоб.

Голос другий. Ха-ха-ха! Заблудили? Сюди йдіть!,

Оверко. Що воно там плентається?!.

Семінарист. А, це мої товариші... йдуть випроводжать мене.

ЯВА И

Ті ж, учитель і писар.

Писар (увіходячи і держачись за лоб). Ну, ето так!.. Прямой ахвект, чорт би єво взял!.. Моє почтеніє!.. (Чоломкається з семінаристом і Оверком, до Оверка.) Как ваше здоров'ячко?..

Учитель. Доброго здоров'я. (Те ж з семінаристом.)

Семінарист. Здрастуйте, здрастуйте! Спасибі, що прийшли... сідайте!.. Та що таке, Саврадим Сковородинович?..

Писар. Да што ж!., понастановили одверков, ето, как єво, нікуда не соответствующих, с сучками, да кривих, да, і ето, колоті лоба.

Семінарист. Що ж робить? Простіть!..

Д я к. Звиніть, Саврадим Сковородинович... ні за що кращих поставить.

Дячиха. Еге, ні за що, ні за що: така бідність, господи!..

П и с а р. А почему, напрімєр, у нас у канцелярії нет таковой юрунди: там, нібойсь, нікада ні набйош лоба,— всьо в надлежащей ісправності — прелість!..

Семінарист. Ех, Саврадим Сковородинович!.. не скрізь канцелярії... простіть... Якщо дуже вдарило, то, може, вам перев'язку зробить?

Писар. Што мнє твоя перев'язка! Вот у меня в городе єсть дохтор крепко знакомий, з каковим я живу на дружи-ськую ногу,— і руку мнє подайоть,— так вот, когда я до ніво поєду, то он мнє по дружиськой знакомости апиляц... тоісь, как єво, апирацію учініть. Вот ето дело!..

Семінарист. Може...

Оверко (убік до дяка і дячихи). Ти ба!.. От ти й знай!., дохтор ручку подає!.. От тобі й Саврадим Сковородинович!..

Балакать-бо здорово може... що то значить на всі прахтики учений і розумний чоловік!..

Учитель. Ну, Василь Стратонович, скоро їдеш?

Семінарист. Скоро, скоро...

Писар. А завтрак, чи то пак, как єво, ужин поспєл? З горілкою?..

Семінарист. З горілкою, з горілкою... (До дячихи.) Готовте закуску...

Дяк. Еге, закуску, закуску, £пистимія Антиповна!

Дячиха. Я й забула!.. Давно вже було треба... Ось зараз. (Пішла в хатину.)

Семінарист. Поки що ходімте, будь ласка, по садку походим, хоч трохи... побалакаєм... (Дивиться у вікно.) Вже, як на те, й місяць зійшов.

Писар. Зачим там ходить? В комнате луччєй как-то времнячко препровождається. Сидиш і ног не трудиш, а то ні з сього ні з тово ходи! Єслі б ти сказал із баришнєй под ручку, от ето так!.. А то ходи сам, аби тольки, как єво, роматизм учинился в ногах.

Семінарист. Саврадим Сковородинович!.. Хоч би ви мені раз уважили!.. Як я хочу походить оце по своєму рідному садочку... походить послідній раз в цім літі! Походить і проститься з зеленим деревом, пахучими кущами... Може, я їх більш не побачу, а хоч і побачу,

то вже в другому убранні!.. В другому... О, де дінуться ті цвіточки, ті листочки, котрі ціле літо навівали на душу якісь таємні почування і так щиро розважали її?!

Учитель. Та й справді вийдем надвір, а то будуть готовиться, то якось неловко сидіть.

Писар. Вєрно-вєрно!.. Я дома усігда сажусь за стол, когда уже всє блюда, как єво, в надлежащем порядке пого-товлені на оном, вишеізображенном столє... Вєрно! Пайдьом! (Встають.)

О в е р к о (встає). Е, так іти ж і собі... вечерять та спать. Семінарист. Куди,. куди ви, Оверко Васильович! А мене випроводжать і не хочете?!

Дяк. Еге, і закусить, чарку випить... як можна!.. Не йдіть. Оверко. Хіба так... випровадить треба... (Сідає.) Можна.

Семінарист, учитель і писар вийшли.

ЯВА 12 Без їх.

Дячиха ходить то в хатину, то з хатини, готовлячи вечерю.

Оверко (помовчавши). І таке, хай бог простить, хто

його зна й яке!.. Чи горде, чи дурне?.. 4 "

Дяк. Та хто то так?..

О в е р к о. Та хоч, наприклад, і оцей учитель: скільки раз іде поз мене і, як звір, ні поздоровкається, ні обізветься путнім словом... "Я, мов, велике цабе, багато знаю, а ти ніщо, ти дурак". Дурак ти сам, сучий сину!..

Дяк. Знаєте, Оверко Васильович, хто путній, хто, мовляв Вася, з душею, то не буде гнуть кирпу перед людьми і хвастать так, як ось і писар: я і се, я і те.

Оверко. Та на писаря якось не так жалко: цей хоч поздоровкається звичайно, побалакає по-благородному, а ось учитель!.. Що така вже недотепа, такий мовчан-макуха, а ще й несе себе!..

Дяк. Гарні всі вони, Оверко Васильович; хоч і писар — до таких, як ви,— з кого надіється покористувать — лижеться, як цуцик, чуть у вічі не вскочить, а ось уже до Оникія або до кого другого!., той йому шапку скидає, а він і не гляне... Ось я — не я!., до мене ані приступу.

Оверко. Бачте, така хорма на світі... прахтикова-ному чоловікові на харпака якось стидно дивиться, так і писар — він знає, до кого має діло... а чого вчитель? чого вчитель такий?! Хіба й я по його, матері його ковінька, харпак!

Дяк. Ні, то ще він не взнав, що ви, як би сказать, із хазяїнів.

Дячиха (долаштовуючи дещо на столі). Уже й вечеря готова!..

Дяк. Готова?.. Так гукай тих. (Одхиляє двері.) Вася! Вася! Ідіть уже! (Зачиняє.) Ось ідуть...

Дячиха. Може б, вони ще погуляли, а ми... Оверко. Та чи чуєте, чим скоріше, тим краще.

ЯВА 13

Ті ж, семінарист, учитель і писар.

Писар (увіходячи). Нє-нє, Василь Стратонович, не говори, не говори., я ненавиджу цього,— юрунда, ахвекти!..

Дяк і дячиха. Уже закуска... вечеря готова... готова...

Семінарист. Гаразд... (До писаря.) Чудні у вас погляди... Вам треба побільше читать. (Бере на полиці дві книжки.) Нате оці дві книги, читайте.

Писар (бере). А то какіі три? Давай і тє.

Семінарист (дає ще три). Нате, та тільки, будь даска, бережіть їх, бо вони дорогі. Прочитаєте і, як приїду, віддасте.

Писар. Харошо, харошо... целіі будуть... я отдам... за мной не зайдуться... я, боже сохрані, чужого не хочу... ні беспокойтесь. (Убік.) Поминай как звалі. (Розгортає деякі і , дивиться.) Што-што? (Придивляється.) "філософія"... "Астрономія". Гм, глупость, пустякі... Ну, нічиво..., Більш буду імєть движимості. (Кладе на лаві.} Пущай полежуть, пока ітіть.

Семінарист. Сідайте ж!.. Сідайте, прошу покорно, за стіл. (Саджає дяка, дячиху, Оверка, учителя й писаря.) Де ж горілка, чарка?.. Ага — ось. (Бере й частує дяка.)

Дяк (взявши чарку). Дай же боже скінчить тобі семінарію, получить місце і... всього кращого!.. (П'є. Всякий,.хто вип^е зараз закусює.)

Дячиха. Спаси тебе мати божа, цариця небесна і даруй тобі всякого щастя!..

Оверко.. Дай боже вам достукаться батюшки, жениться і... або он що: випийте ви вперед.

Семінарист. Я послі, послі... Спасибі...

Оверко. Ну, так роди ж, боже, жито, пшеницю, всяку пашницю... Ні, таки випийте від мене.

. . С е м і н а р и с т. Ні, Оверко Васильович, пийте ви, пийте, прощу покорно.

> О в е р к О; Еге, дай же боже улаштуватись вам на батюшки, пошли усім нам щастя, здоров'я, а помершим душам царство небесне, вічний покій, вічная пам'ять. Учитель. Я, звиніть, приказувать не вмію. Семінарист. Нічого, нічого.

Писар. Всіво найкращайшаго, найлуччейшаго! Будьмо здорові! (Випивши.) Налівай ещо! (Випивши ще.) Оце, еслі б єщо, ето как єво, ром алі конняк!.. сьорбонулося б з ком-бінацією!

Семінарист. Закусюйте, закусюйте, Саврадим Сково-родинович. (П'є сам.)

Писар (закусює). Ето, еслі б пірожноє, з ахвектом би зкушалось...

Всі їдять не поспішаючись.

Д я к. Чи ти, Єпистимія Антиповна, наставила пак самовар?

Дячиха. Я й забула!.. Треба наставить. (Хоче встать.)

Семінарист. Сидіть, сидіть... Я ось діда заставлю. (Одхиляє двері.) Діду! Діду!

Голос Явтух а. Га? Що? < Семінарист. Сюди йдіть! Зараз!

Голос. Та ось, мовляв, іду! Чого?. о;:

ЯВА< 14

Увіходе Явтух у великій шапці, старому довгополому лапсердаці і постолах, з люлькою в, зубах; учитель і писар чмихають.

Семінарист (наливає чарку). Нате пийте, та тільки вийміть люльку з зубів і скиньте шапку.

Писар (до учителя). Ху ти, гадость!.. Такому порепа-ному хахлу, дураку, дал би я водки!..

Явтух. Оце спасибі^ єй-бо, мовляв, спасибі. (Скидає шапку, кладе на лаві, виймає люльку з зубів, бере чарку.) Царство небесне померш им во віки віков, амінь! (Хреститься і п'є.) Налийте, мовляв, паничу-дядюшко, ще чарочку, спасибі вам.

Семінарист. Можна, тільки глядіть, щоб не п'яні були.

Писар (убік). Гадость, юрунда! (Плює; учитель чмихає.)

Явтух. Ні, я, паничу-дядюшко, мовляв, ні... не п'яний. (Бере чарку.) Спаси господи й помилуй нас грішних... царство небесне... мовляв. (П'є.)

Семінарист. Ну, тепер закусюйте, та підете наставите скоренько самовар, якщо вмієте.

Явтух (бере півпаляниці на столі і/ поспішаючись, за-кусює). Я, мовляв, умію... я, мовляв, молодець... Бог бачить:., хоч, мовляв, собаки оцих Оверка (вказує шматком на Оверка) і розірвали сіряк, так то, біс їх батькові, одурили... тепер, мовляв, лиху годину одурять!.. Еге... я вмію наставлять... я...

Дяк. Іди вже, іди наставляй.

Я в-т у х. Ось живо... я, мовляв, живо... (Недоїдений шматок ховає в кишеню і виходить.)

ЯВА 15

1 ' Ті ж без Явтуха.

П и с ар. Што ето за такой невежественний хахол? А найменованіє у ніво каковоє неблагопріятноє, мужицкое — Явтух!.. Ха-ха-ха!..

Учитель. Вже прямо.

Семінарист. Чоловік і мення чоловіче..: Що ж тут такого?..

Писар. Із-за чіво ви, напрімєр, держите у сібя такого ниобразованого хахла? Я би, как честной человек, і до двора б не допустіл такого дурака.

Дяк (до дячихи). Бач, що люди кажуть!., от і послухай Васі.

С е м і н а р и с т. А як по-вашому? Чоловік без роду, без приюту, хай погибає!..

Писар. Так што ж!.. Какое наше дело до нєво?.. Семінарист. Ех ви, люди, люди!.. Я в ту х (з сіней). Паничу!.. Паничу!.. Дядюшко!.. Семінарист. А що там таке?..

Я в т у Х; Лишечко!.. Самовар, мовляв, з дірками!.. Вода вибігає!..

Семінарист. А стійте!.. (Хутко виходить.) Дячиха. Моя матінко! Гляди, розбили!.. Д я к. А він же дорогий.

Писар. Хто дорогий? Юрунда!.. Жалєл би я єщо за самоваром.

Семінарист (увіходячи). Не буде в нас чаю... Явтух ошибся: замість угілля налив води в трубу.

Всі сміються.

Писар (сміючись). Я так і знал!., я так і знал. Вот дурак!... Вот булван!.. В трубу наліть води... Ха-ха-ха!..

Семінарист. Знаете, Саврадим Сковородинович, чоловік як не бачив, як воно робиться, то й сміяться нічого,— вперед треба навчить.

Оверко. А це так, це так!..

П и с а р. Самовар наставить — пустяшное дело. Ето он просто дурак.

Оверко. Еге... ми засіли, то й уші вам пооб'їдаєм... ви люди, звісно, які,— небагаті... пора вставать.

Дяк, дячиха і семінарист. їжте, їжте, прошу покорно, що бог дав... Чого так скоро?..

Оверко. Ні, спасибі ж, вже вдовольнився... пустіть. (Всі встають, Оверко хреститься й виказує.) Спасибі богу, матері божій, всім святим за хліб, за сіль, за вечерю; та й вам, хазяїне, вам, хазяйко, і вам, Василь Стратонович. (Жме їм руки.)

Дяк, дячиха і семінарист. Звиняйте, звиняйте, прошу покорно, що так пришанували... радніші б лучче, так... що ж робить...

Оверко. Нічого, нічого... Спасибі й за це.

Ті теж хрестяться.

Учитель (до писаря). Ну, ти скажи мені, що це за дядько?.. (Указує рукою на Оверка.)

Писар. А ето премногопочтєннєйший Авер'ян Васило-вич господин Кнурь.

Учитель. Оце той багатий?! Не знав я... познаком мене з ним.

П и с а р. Січас!.. (До Оверка.) Авер'ян Василович! Знаєте

етого молодого чиловєка? 1

Оверко. Знаю. Це, дядюшка, наші господин учитель.

Учитель (підходе до Оверка). Здрастуйте, господин Кнурь, Оверко Василович!.. Будьмо знакомі. (Чоломкаються.) Я вас, звиніть, не знав.

Оверко. Здрастуйте, здрастуйте, господин учитель!.. Я на вас, звиніть, був трохи розсердився: скільки раз ідете поз мене і ніколи не глянете.

У ч и т е л ь. Звиніть... простіть... я не знав, єй-богу, думав, що ви — такий, абиякий дядько.

Семінарист (убік). А як небагатий, такий, абиякий, так не дивиться!.. Та ось які ви, люди!..

Дяк. Сідайте, прошу покорно, оддихнемо, поки приїде звощик за Васею. (Сідають.)

Писар (побачивши на лаві Явтухову шапку). А ето што, а ето што?! (Бере й крутить в руках.) Ха-ха-ха!.. Хамщина, хахлайщина... Ану, чи харашо мнє будіть в хахлацкрй шапке. (Надіває і викручується по хаті.) Тринди-ринди... Явтух, лопух, хахол, мазніца!.. Ха-ха-ха!..

Дехто сміється.

Семінарист. Та оставте, Саврадим Сковородино-вич... Ви думаєте, всім гарні ваші смішки... Бідні ви!.. Ви осміюєте цим свою душу, виказуєте всю низість її.

У ч и т е л ь. Та ти чуєш, Василь Стратонович, не мішайся!.. Хай чоловік робить своє... Ану-ну, Саврадим Сковоро-динович!

Писар (кривить Явтуха). Паничу, дядюшко, мовляв, самовар з дірками... мовляв... ха-ха-ха! Собаки сіряк, мовляв, порвали... Дайте галушок кендюх направить... очкур роз... роз теє...

Дехто сміється.

Семінарист. Я вас прошу — перестаньте, ради бога!.. Це вже без. душі треба буть, щоб замість того щоб визволить з безпросвітньої темниці свого нещасного брата,— осміювать його, у ніщо повертать.

Учитель. Балакай, Василю! Кому воно нужне, що ти балакаєш!.. Сидів би отам мовчки; хай чоловік робить своє... Знаєш, якось цікаво перекривлять мужика і кумедно дивиться, як він дурний.

Писар. Верно, верно... мужик — хахол, мазніца. Я очень люблю кривлять їх — они дураки!

— . Семінарист. Я б. вам совітував оцінить уперед свій розум; подивиться на себе; уперед себе перекривить.

Писар (застидившись, мне в руках шапку). Ти нічиво не понімаєш... значить, і ти мужик.

Семінарист. Жаль і досадно... Які люди!.. (Помовчав.) Еге, мені пора вже їхать, а звощика немає. (Бере у писаря шапку і одхиляє двері:) Діду, діду!., підіть, будь ласка, скоренько за звощиком, хай зараз сюди їде... Н ге шапку..

Голос Явтух а. За звощиком, мовляв? Ось живо!..

Дячиха. Моя дитино, це вже ти їдеш?! Ідеш, мій синочку дорогий?

Семінарист. їду!.. (Помовчав.) Ой, чого мені такч досадно!..

Оверко. Того, що ви так дуже гарячитесь... хочете, щоб, ще й з Явтуха ніхто не насміявсь. Дяк. Еге, він у нас такий,

Учитель. Та він якийсь чудний, оцей Василь Стратонович... Мішається в чужі діла... Та про мене, скільки завгодно хай сміються з його — мені байдуже, аби мене не заняли.

Семінарист. Чого ж сміяться з такого чоловіка?! Сміяться з вас, запримітивши що негарне,— діло друге: ви щитаєте себе розумними, вченими; щитаєте такими людьми, які б, по-моєму, повинні знати, що є великі, рівняючі всіх закони неба, закони душі... Повинні б бути тими щасливцями, котрі через намітку таємності, через дихання природи почувають вищу, неземну ціль битІя і живуть душевними законами, живуть нравственністю, дивлячись на все другими очима. Ах, як вони щасливі!.. їх душі живі, великі... жартують з природою, зливаються з таємним диханням її — богом. (Помовчав, учитель і писар закурюють цигарки.) Як жаль і досадно на того, хто, видаючи себе за вченого, розумного, на самім ділі не має в собі і крихотки нічого вищого, небесного, окрім всього низького, земного... З такого чоловіка й насміяться не гріх... А чого ж сміяться, чого не дивиться на того, хто

змалечку забитий, заштовханий, хто не бачить світа божого, хто гине під колючим терном в безпросвітній тюрмі!.. Ах ви, люди, люди!.. Якщо в вас душі не мертві, то ви повинні знати, що він наш ближній, наш брат.,, нічим не одмітний од нас, хіба однією судьбою... і його замість ваших бездушних поглядів треба шанувать, треба жаліть, визволять його — з колючого терну, з тухлої тьми. Обижена одна душа — обижена і вся святість природи. Все вище в природі — рідне душі...,Одно ціле, нерозривне...

Надворі наближаються дзвонок.

Писар. Слйшиш!.. Стишиш дзвонок!.. Єдить, собірайся!

Дячиха. Моя матінко!.. Оце вже й приїхали за тобою?!

Се мінарист. Приїхали!.. Треба вдягаться. (Шукає

одежу і вдягається.) ;

ЯВА 16

> Ті ж і Я в тух (з люлькою в зубах).

Я в ту х. Уже, паничу, мовляв... ідіть сідайте.

С ем і н а р и с т. Зараз, зараз... візьміть, будь ласка, чемодан винесіть.

Я в т у х (бере). Е... е... е... Важкий, матері його ковінька... е... е... мовляв. (Виносить.)

Дячиха (хрестить семінариста і цілує з плачем). Прощай, сину мій!.. Прощай, сину дорогий!.. Спаси тебе мати божа, цариця небесна!..

Дяк (цілує). Прощай!.. Поможи тобі боже скінчить... прощай... та гляди грошей, гляди грошей.... нігде брать... позичу в кого — ще вишлю... прощай!..

Оверко (цілує). Дай боже бути батюшкою... женитись.

Писар. Ми з тобою простімся на вокзале... Ми прови-дьом тібя.

Семінарист. Оставайтесь здорові і щасливі!., та не обижайте Явтуха... прощай поки що, хата рідненька!..

Дячиха (хвата його, цілує). О синочку мій... ёдиний! Куди ти виряджаєшся? Синочку дорогий... Спаси тебе...

Семінарист. Цитьте, цитьте... живий буду... побачимось: Тільки... ой... щось чує душа, та не скаже... та не скаже... Прощайте...

Всі. Прощайте, прощайте!.. (Наближаються до порога.)

ДІЯ ТРЕТЯ

Оверкова хата.

ЯВА 1 Галя сама.

Галя (сидить на полу, дердюучи дитину в руках). О, що ж це таке? Що це сниться там Васі? Які з'Являються'в його почування?! О, він же, мій голубчик, не знає... не знає... про таку бездушну вдію Грицькову... не знає про цю невинну дитину сорому, дитину загубленої поваги... (Плаче.) О, він уже ж не найде в мене того, що так заповідував берегти... не найде... заплює мене... відцурається від мене!.. Ох... не гулять уже мені з ним в тихі місячні ночі, в таємних обіймах природи..! не гріться його пекучим огнем... ні... Годі ж, серце, биться, ми вЖе

мертві, осоружні задля того, хто тебе так куражив і так щиро голубив... Минулось... прощай!., прощай, любий козаче, і не осуди ту нещасницю, що так Щиро кохали тебе й так несподівано попалась в кігті яструба... Прощай!.. Я одна тепер на світі, як сирітка... одна з своїм соромом... Цурається і рідний батько!.. О, що робить, де діться?.. Де діть тебе, моє голуб'ятко, мій синочку?! Хіба, хіба... о, ні, ти ж невинне, ти чисте, безгрішне, як янголятко небесне... і тебе?! Ні... живи... живи... роздивляйся на світ божий, який він гарний. Живи й не плач на свою нещасну матір, що нехотя, з такою тяжістю на серці, з таким соромом родила тебе. Плач на свого батька, на того бездушного батька, що заставив родить... родить задля видної безталанності!.. О, чи є ж у його душа, совість — з'явить на світ невинну жисть задля страда-ній!.. О люди, люди!.. Як ви часто ради своїх минутних бажаній обрікаєте невинних людей на погибель... робите самі низькі, погані капості на світі... Бездушні люди!.. (Помовчав-ши.) Ти лежиш, моє голуб'ятко, на руках своєї з'їденої матері і не знаєш, які пекельні муки повиють її серце... не знаєш і не чуєш, які ждуть і тебе!.. Нас цураються. (Помовчавши.) О, прощай, моє манісіньке... прощай!., поки ще не взнало своєї долі гіркої... отправлю тебе туди, де було. (Помовчавши.) О, ні, ні... ти ж, моє янголятко, таке гарне, любе, невинне... ти ж тілько що переступило поріг цього світу, не подивилось на його... і тебе вже отправить... отправить — куди?!

ЯВА 2 Галя і Мокрина.

Мокрина (з дійницею). І не доведи господи... отакий скажений... чистий звір, а не чоловік. Галя. Чого, мамо?!.

Мокрина (готовить цідилок і глечик на молоко). Прийшла корова з череди і чи ревнула, чи ні — він узяв ломаку ьлупить бідну скотину, скільки сили хватає, і одно бушує, як буря, і все сопе.

Галя. За віщо ж бить скотину? Що вона винна?., що ревнула!.. Так ми ж люди, та й то кричимо, як і не треба, і робимо, що й не треба.

Мокрина. Ех, дочко, дочко! Це через тебе він такий лютий... що ти наробила?

Галя. Ну, що ж я казатиму... хіба ж я винна?., винна, що Грицько... Хіба б я схотіла такого лиха?.. Якби ж я знала, що таке буде, я б і на улицю не пішла.

Мокрина. Так скажи ж йому це... він не хоче й слухать... своє робить: лютує, та й годі... Ось що ще він скоїть, як увійде в хату!..

Галя. Боже! Що ж я винна? (Плаче.) Так вони скоро ввійдуть? Де вони тепер?..

М о к р и н а (цідить молоко в глечик). Пішов у лавку за дьогтем... Буде чоботи мазать.

Галя. Мазать?! Чоботи! Я помию... помию... може, хоч трохи змилосердяться. (Кладе дитину на подушку; встає і бере чоботи під лавою.) А де вода?.. Ага! ось у чавуні. (Миє.) Якби дав господь, щоб вони змилосердились... щоб перестали лютувать. Я б уже й на улицю ніколи не ходила і робила б тільки те, що вони звелять.

М о к р и н а. Еге... годи, годи, моя дитино, годи йому, благай його якмога, а то й мені не місце через тебе. Він і так у нас сердитий, а тепер і зовсім... Та як же таки й не сердиться?! Сама подумай: він хоч коли було й накричить на тебе, а все-таки батько... жалів тебе... а як утішався тобою, як хотів віддать тебе за дякового Васю!.. а ти бач, що зробила!.. Бач, як утішила нас!., увела нас у сміх і себе... Ох, не подивиться вже на тебе Вася!..

Г а л я. О доле, доле нещасна!.. Де та смерть, що не візьме мене!.. (Плаче.)

М о к р и н а. Чого, хай бог милує, смерть?., ще рано.. Та не плач, не плач, моя дитино, а то й мені жалю придаєш...

Галя. О, як мені не плакать!.. Батько так зненавиділи мене... цураються... лютують!.. А й без того, я сама знаю — який сором, поговір, сміх! Як на душі важко, як серце болить!., неначе гадина оповила його, неначе гадина ссе його.. Ох, бере смерть людей, а мене й не візьме!..

М о к р и н а. Не досадуй так... не досадуй, моя дитино., молись богу — бог дасть, все минеться.

Галя. Якби хоч бог прийняв оцю бідну дитину, а то воно нещасне, навіки нещасне!.. Я б тоді простилась з миром і десь далеко-далеко поступила б в черниці, і як уже така нещасна,, то покорялася б там усякому, молилась би, і хоч би й здумала коли, що було золоте врем'я, коли я так щиро голубилась з Васею, то... хіба б гірко заплакала та вп'ять би й молилась.

Мокрина. А мене, стару матір, покинула б саму, без помочі?

ЯВА з Ті ж і Оверко.

Оверко (поставив долі мазницю і, сердячись, шукає квача в кочергах). А... немає вже... немає... з'їли... з'їли... а..

Мокрина (убік). Боже мій... немає чогось... оце вже й лихо. (До Оверка.) Та чого немає?

Оверко. А не печи мене... не печи мене. (Шпурляє хватки посеред хати.)

Галя перейшла, трусячись, до полу і, втираючи сльози, миє чоботи.

М о к р и н а. Та, Оверку, що ти робиш? Схаменись!.. А, боже мій!..

Оверко (шукає під припічком. Що попадається в руки, шпурляє посеред хати). Наробили!.. Наробили з дочкою... а... забили пароки!..

Мокрина. А, боже мій!.. Оверку, опам'ятайся... Що ти робиш?

Оверко. Забили!.. Не знаю, де й квач дів... де й квач

дів... 1

Мокрина. Боже ж мій!., ти б же сказав по-людськи... я б же й досі найшла його... Не лютуй, я пошукаю. (Виходить.)

ЯВА 4 Оверко та Галя. ■

Оверко (лазить попід лавами, шукаючи чобіт).. А... мене з'їли і все поїли!.. (Шпурляє з-під лави горщики і все, що попадеться в руки.)

Галя (з плачем). Таточку!., чого ви шукаєте?.. Мати пішла за квачем.

Оверко. Мовчи! Мовчи, накритюго погана.,. Мовчи, не ріж мене.

Галя. Таточку!.. Вам понЬчі?.. Вам присвітить?.. (Кладе чоботи, хутко бере каганець і присвічує.)

О. в ерко. Накритюга погана!.. Грицька тобі?.. А, накри-

тюга!.. . ,

Галя. Не сердіться, таточку, я невинна — Грицько... змилосердіться...

Оверко. Мабуть, уже й чоботи мої оддала Грицькові?.. А, зарізала ти мене...

Галя. Я чоботи ваші — онде — помила... (Становить каганець і підносить чоботи Оверкові.) Ось де!.. Ось де, таточку!.. Так?

Оверко. Помила вона мені чоботи!.. Хто тебе заставляв?.. Ти думаєш, придобришся?.. Ти думаєш, оце тобі так і пройде? Ти думаєш, оце шуточки?.. Що ти наробила?! Де твій розум був?.. Я ж тебе вговоряв не пізнаваться^ ним... я його гонив від тебе... я тебе за Васю лаштував, а ти... не послухала... увела у сміх... запоганила, обезчестила мене і весь рід мій... зарізала!.. Зарізала!.. Ах ти, волоцюга, лосмітюха> помийниця, потьопуха!.. та оце дивиться на тебе?.. Дивиться?! (Вириває в Галі чоботи і б'є її халявами.) Оце тобі!.. Оце тобі!.. Що ти наробила?.. Знай шануваться... знай шануваться!.!

Г а л я (з плачем). О таточку!.. О таточку!.. Рідненький!...

Я, невинна... О, невинна!.. Простіть!.. Не буду!.. Не буду!..

Змилосердіться... таточку! 4 , , ьїг.

ЯВА 5 Ті ж і Мокрина'.

Мокрина (вбігає, кидає квач додолу і хватає Оверка за руки). Оверку!.. Що ти робиш?.. Оверку!.. О боже мій!.. Опам'ятайся... а боже мій! ради бога... Схаменися... Оверку!..

Оверко (відпихає Мокрину). Не лізь!.. Не лізь... Не ріж мене... не печи мене!:. (Пхає, і Мокрина падає.)

Оверко (б'є Галю). Оце тобі!.. Грицько!.. Грицько!.. накритюго... Грицько!..

Галя дуже плаче.

Мокрина (схвачується, хватає Оверка). Та Оверку!.. А боже мій!.. А боже мій!., а цариця небесна!..

Оверко (б'є обох). А не печіть мене... не печіть... Не ріжте... не ріжте мене!.. Ху, ху! Запекли... запекли!.. (Кидає чоботи додолу й сідає на лаві.) Ху, ху... (Похнюпився, сопе.)

Галя схилилась на піл, плаче.

Мокрина (стоїть коло Галі). Як звір лютий, як ворог своїй сім'ї... Отак бить!., за віщо?.. Мов вона сама од себе це зробила... Мов вона тільки одна на світі така... мов більш і не накриваються...

Оверко. А... ти, матері твоїй чорт, рада, що дочка ввела мене в таке безчестя?! Рада цьому случаю?! рада?., рада?.. (Схвачується і б'є Мокрину кулаками.) Не радій... не радій!..

Мокрина. Добивай уже мене... добивай!.. Щоб уже я не мучилась... добивай...

Галя (схвачується). О таточку!.. Не бийте їх... не бийте! вбийте мене... вбийте... заріжте. (Підлазить до Оверка.)

Оверко (одходить, сідає на лаві). Ху, ху!..

Мокрина і Галя посхилялись, плачуть.

Оверко (помовчав). А... Довели до такого, та ще й скиглите?!

Мокрина (підводиться). А хто тебе довів?.. Що вона тут винна?.. За віщо ти нас так обидив?.. За мене хоч не така шкода,— я стара... а вона

молоденька, їй ще треба жить!.. Та буде тепер з неї толок?!, ти її забив, перелякав... навіки перелякав!., ах ти, неокаянний!..

Оверко. Хай так не робить!..

Мокрина. Не робить!... Що б ти робив, якби тебе роз-

бійники напали, на безлюдді, як її той Грицько проклятий...

щоб йому... ,

О в е р к о. Так хіба це правда?.., Ти ходила за нею, бат чила?.. Не схоти вона, і не було б цього. (Повісив голову.)

М о к р и н а. Так вона б оце схотіла собі такого лиха?.. Схотіла б досадувать? Пектись день і ніч? Отак плакать?.. Плакать, що не вбереглась од лихого яструба!.. А як уберегтись од такої звірини!.. І ти не віриш?.. Не віриш, хоч і сам гонив його, проклятого... і так побив!., за віщо! (До Галі.) У тебе, моя дитино, болить?.. Мабуть, усе болить... Встань, моя пташечко... хоч обізвись... встань, скажи йому, невірі, чим ти винна... (Підводить.)

Галя (плачучи). Я казала... казала... вже не вірять... я й так печусь, а вони ще б'ють... у ніщо повертають... я в їх і волоцюга, і посмітюха, і потьопуха, і... (Плаче.) Положите в домовину — згадаєте й повірите.

М о к р и н а. Моє серденько, моя квіточко... не в'янь так рано, не досадуй, не придавай і мені досади. (До Оверка.) Що ти зробив своїй рідній дитині?.. Дивись тепер!., вона, бідна, й так мучиться, страждає, а ти, замість того щоб розважить її, придав ще більше лиха... (До Галі.) Моя зірочко, не досадуй. (Цілує.)

Оверко. Ех, наробив, бісів син!.. Щоб йому не було добра й життя, щоб його душу чорти вхопили!

М о к р и н а. Скажи, моя квіточко, скажи, моє золото, що в тебе найдужче болить?..

Галя. Болить... усе болить... на душі важко... серце болить... пече... ой... як би я це дуже хотіла подякувать, подякувать жизні за вісімнадцять років і вам за все, за все..

М о к р и н а. Моя дочечко, моя голубочко, що це ти кажеш?.. Ти ж у мене одна... одна на світі... Хто ж мені буде щебетать, хто мене буде розважать без тебе?! (Пообнімались, плачуть.)

Оверко. Ну й наробив же, проклятий!.. Ну, буде вже, буде плакать... Що було, то... хай уже не вертається... Буде...

М о к р и н а. Не плач... не плач, моя дитино... не досадуй... Вже батько не сердиться .. Чуєш, не сердиться...

Галя. Не сердяться?.. Не сердяться?..

Оверко. Ні, вже не серджусь... не плач... Хай уже це так проходить.

Галя (йде до Оверка, втираючи сльози). Простіть же мене, таточку... простіть... я невинна... я кричала, я вирівалась, а він... простіть, щоб хоч через вас я не пеклась, не мучилась.

Оверко. Якщо правда, що він, бісів син, напав тебе на безлюдді і ти кричала, вирівалась, то, звісно, ти невинна, це вже я й сам допойцяв... Якщо так, то я тебе, дочко, прощаю... прощаю...

Галя. Прощаєте? Боже!., таточку!., яка я рада!., ой рада!..

Мокрина (хреститься). Спасибі богу, матері божій і всім святим, що звели на мир, на тишину... дай же господи, навсегда це...

Оверко. Тільки тепер, дочко, гляди... в другий раз не попадись...

Галя. Ні, таточку, ні... я уже й на улицю і нікуди не ходитиму... сидітиму дома, робитиму, молитимусь, та й годі.

Оверко. Ото, дочко, саме краще... не ходи зовсім на улицю. Як уже нам таке горе, то хай вона проваллям западеться!.. А мене звини, що так тебе називав, так бив... розпалився, знаєш, так розпалився, що бо' храни.

Галя. Нічого, таточку, нічого... я знаю: це хоч би й хто — досадно бачить на своїй дитині такий сором.

Оверко. Еге-ге... досадно, тяжко, соромно... як же: я твій батько, ти моя рідна дитина... я не хотів тобі лиха... я тобою втішався, думав... а воно бач що зробилось! А щоб... щоб він пропав, щоб його бог покарав, щоб він щез, щоб його собаки з'їли, сучого сина.

Галя. Не лайтесь так, таточку, не лайтесь... в мене на душі якось світліє, як ви балакаєте потихеньку, без лайки, а як начинаете сердиться, лаяться, то вп'ять темніє... не лайтесь... нічого вже не поможеться...

Оверко. Поможеться не поможеться, а якось легше, як лаєш його, сучого сина... Е, я цього не забуду... не забуду і не прощу йому, проклятому, цього сорома... не прощу., знатиме, що я не хто-небудь, а Оверко Кнур.

Галя. Простіть і йому, таточку... Що він винен, що його серце і душа линуть до моїх? Що він винен, що вони його заставили зробить оце, зробить задля свого добра, задля свого щастя, яке він надіявсь побачить у мене?! Що він винен, що, мовляв Вася, він родився, як і більша половина людей, задля того тільки, щоб цілий вік бажать і дбать собі щастя, дбать одному собі і дбать із нещастя других...— їсти й ніколи

не наїдаться!.. Так простіть йому, таточку; може, чимсь і він нещасний, бідний... і чим?..— душею!..

О в е р к о. Ні, ні... не прощу. Він знав, що, окрім нещастя другому, робить великий гріх і перед богом, а зробив!.. Нащо зробив?.. Отомщу!..

Галя. Ми всі, тату, гріхи знаєм, а станем що робить, то, як казав Вася, не чуєм їх, бо почування в нас тупі, а душа черства — і треба їх гострить, розвивать, но робить це не помстою, а тихою, гарною річчю.

Оверко. А чого, як отомстиш, то якось на душі легше зробиться, а од річі, хоч і прокажеш, то... не так?!

Галя. Того, що, мовляв Вася, як ми не здержуєм себе од таких негарних діл, то душа наша ще дужче черствіе, почування ще дужче притупляються і звикають з усім поганим, низьким і все низьке показується нам гарним — од його тоді робиться легше — ми хочем нещастя другому, хочем радуваться ним... Ех. щасливий той, в кого душа чиста і на кого ніхто й не плаче й не жаліє!..

Оверко. Ні, таки що не кажи, а... нащо він мені оцей сором зробив?!

Г а л я. На те, щоб узять мене за жінку, щоб зробить себе, як він думає, щасливим.

О в ер к о. А, боже сохрани!.. Не діжде... Отакий поганий, отака яєшня, макуха, ковбаса!., та щоб я віддав за його свою дитину!.. Не діжде... Я думав за Васю, а тепер, коли таке нещастя, то живи, дочко, краще дома... жить, слава богу, є на чім.

Мокрина. Так, так.!, є на чім, є на чім... не досадуй же, моя дитино, та скажи, що в тебе найдужче болить.

Г а ля. Ніщо вже, ніщо вже... перестало... полегшало...

Мокрина. Слава богу, слава богу!.. Коли б дав господь...

Оверко. Еге — погано: ось скільки врем'я я так лютував, бився!., розпікся-бо, та так же розпікся, що й не чув, чи винна, чи ні... а це якось, дав бог, тронуло в голову... розібрав.

Галя. А... ми й забули!.. Завтра празник, а в нас таке гайно долі... (Приймає з долу те, що порозкидано.)

О в е р к о. Ти ба!.. Я й забув!.. Празник!.. І чоботи налагодивсь мазать, та й забув... хм... Завтра ж на храм...

Мокрина. Моя матінко!.. Празник!.. А в нас така буча зчинилась!.. Га?.. Отак у нас зострічають празники!..

Оверко. Хіба не призведе нечиста сила!.. Еге!., так хай, Галю, те вже мати прибере, а ти піди провітрися трохи й зайди до кума Андрія, до свого хрещеного батька, і скажи йому — хай завтра після утрені приходить до мене — поїдем на храм у Лохвицю.

Мокрина. І зайди уперед залучи теля, а то чисто вимне .корову; я тільки на хвилинку його кидала коло неї, та й забула через цю бучу.

Галя. Гаразд, гаразд. (Пішла.)

ЯВА 6 Без Галі.

Мокрина (бере віник і замітає). Хм, отакого наробить: долівка полупана, все не на місці...

Оверко (складає дещо під лавою). Та з на ж його морока!.. Хіба ж, кажу, не призведе нечиста сила.

Мокрина. Ну, мені найжальніше бідної Галі... і як-таки так бить!..

О в е р к о. Та й мені тепер жалко, а тоді... що ж, отакий сором, а тут ще й серце таке!..

Мокрина (підмітає під припічок сміття й кладе на його віник). Жаль-жаль бідної... не вмієм ми дітей шанувать!., скільки вже їх повтікало од нас на той світ!.. (Підходить до полу.) А це, дитинча маненьке, спить?.. Спить і не встало оборонить своєї бідної матері!.. Воно, манісіньке, не знає нічого... не зна$... моє манісіньке!.. (Прихиляється до його.)

Оверко (підходить). Ану, яке воно; я ще й не бачив... (Дивиться.) І... кирпате!.. Ач, ніс як задрався!.. На його, сучого сина, й скинулось... якби на Галю, то хоч би не так досадно було дивиться. (До дитини.) Ану, ти!.. Чуєш?.. Вставай!.. Ей, поженеш корову завтра пасти!.. (Торкає його пальцями.)

Мокрина. Та не. торкай-бо, а то воно сонне, то ще, не дай бо', перехід нападе.

Оверко. То що?.. Воно незаконне... Еге, треба чоботи чепурить. (Засукує рукава за лікті, бере чоботи, квач, одтикає мазницю й маже.) Еге... до кого ж би завтра на храм втаскаться?.. Мабуть, до свата Пилипа,— прошлий храм горілкою добре вгостив... удрав тоді й я гопака!..

ЯВА 7 Тіжідвасвати.

Свати (з паляницею й ціпками). А, здрастуйте вам, боже поможи!

Оверко. Здорові, спасибі!

Сват 1-й. А чи не можна б у вас он що зробить, одпочить трохи?..

Сват 2-й. Еге-ге... прямо, мовляв, одпочить. Оверко. Можна... сідайте.

Сват 1-й. Нате ж вам за це ось що! (Дйє Мокрині паляницю.)

Сват 2-й. Еге-ге — за це ось що. (Сідають.) Мокрина. Спасибі вам, люди добрі. (Бере, цілує і кладе на стіл.)

Оверко (про себе). Ага!.. Це ось воно що!.. Я й не туди-то. (Кладе чоботи і мазницю під припічок.) Я, звиніть, саме з чобітьми розташувався, не знав, що будуть такі гарні гості. (Обтирає руки об штани.)

Сват 1-й. Нічого, нічого, чоловіче добрий... ми люди й ,самі такі, що... нічого!

Сват 2-й. Еге... нічого... ми й самі, мовляв...

Сват 1-й. Еге... оддихать, то треба й балакать! Сват 2-й. Еге, а треба. Сват 1-й. Починай же, Остапе. Сват 2-й. Починай ти, Потапе.

Сват 1-й. Чого ж усе я?.. А тобі хіба й не можна?.. Сват 2-й. Чого ж мені?.. Ти ж паляницю ніс!.. Сват 1-й. Ковбаса ти, свате. Сват 2-й. То ти, свате, ковбаса.

Сват 1-й. Ну чи ковбаса, то й ковбаса... так он що... Еге... Довго бог дощу не дає.

Сват 2-й. А не дає.

Оверко. Чимсь прогнівили... Гріхи.

Сват 1-й. А я сьогодні мисок дві борщу вкутав, та так оце живіт наперло.

Сват 2-й. А я, як ішов оце сюди, та таку здорову жабу розтоптав.

Сват 1-й. Еге... не дай бо' неурожаю — погано буде... Ну, в нашого короля хватить хліба.

Сват 2-й. Хватить... Куди!.. Хватить...

Оверко. В якого це короля?..

Сват 1-й. Та в нас, люди, є король добрячий.

Сват 2-й. У, добрячий! Бо' храни!..

Сват 1-й. Та ото той король добрячий та надумав королювать.

Сват 2-й. Еге, королювать, мовляв.

Сват 1-й. Так ото тому королю добрячому та треба добрячої королівни, щоб краще королювать.

Сват 2-й. Еге, треба, щоб краще, мовляв...

Сват 1-й. Так ото той король добрячий та нанюхав у вас добрячу королівну... Та оце й... ото, бачте... щоб... ото таке діло.

Сват 2-й. Прямо нанюхав, мовляв, та... ото таке діло.

Оверко. А чого ж ваш король добрячий та проти празника послав вас шукать королівни?

Сват 1-й. Та так, бо' його зна... хай бо' простить... ми й... та так... бачте... хто йо' зна... Ми таки й не хотіли... кажем: тепер не теє, а він каже: ідіть — теє!., саме вийшло те врем'я, що я знаю... та таки й нам, люди добрі, в друге врем'я ніколи — то на полі, то там, то сям...

Сват 2-й. Еге, ми не теє... а він он що: врем'я вийшло, і он що — ніколи.

О в е р к о. А він у вас, бува, не дурний?..

Сват 1-й. Та такий... або прямо розумний... там що ума в його!..

Сват 2-й. Еге, такий... а що ума... у, ума! Бо' храни!

Оверко. Та сідайте ж, прошу покорно, за стіл. (Саджає.) Найди, Мокрино, там закусить чого людям і візьми сюди пляшку на суднику з горілкою.

Мокрина. Зараз, зараз! (Пішла в хатину й виносить звідтіля сметану в полумиску, книш і пляшку.)

Оверко (частує сватів). Прошу покорно... на здоров'я!

Св а т и. Дай боже, щоб наші королі та королювали добре і... усе добре... (Кожний це вперед прикаже і потім п'є.)

Мокрина. Ото книш, сметана... закусюйте, прошу покорно, що бог дав.

Свати. Спасибі. (Ламають книш, вмочають у сметану і їдять. Оверко теж випив, закусює.)

Оверко. А скільки ж землі у вашого короля?..

Сват 1-й. І, там землі... Сила землі... прямо багато землі.

Сват 2-й. І... сила... багато... Бо' храни... ,

Мокрина. А який він сам, гарний?..

О в е р к о. А скільки, наприклад, буде десятин?

Сват 1-й. Бо' йо' зна... багато... він знає...

Сват 2-й. Е, він знає...

Оверко. Хм, знає!.. Чому ж ви його сюди не привели? Сват 1-й. Та він тут... надворі... жде діла... Сват 2-й. Еге, тут... жде. Оверко. А покличте його сюди. Сват 1-й. А гукни, Остапе.

Сват 2-й (встає, одхиляє двері). Ей ти, чув?! Ей, королю, чув? Ей, іди сюди!.. Чув? Кличуть!.. Чув?.. (Зачиняє двері.)

Сват 1-й. Там що багатий, розумний та гарний! Щаслива буде королівна!..

Сват 2^й (сідає). Еге, гарний... бо' храни... щаслива!..

ЯВА 8

Входить Грицько в новому каптанку, підперезаний поясом. Грицько. Здрастуйте!

Свати. Оце, люди добрі, й він, король... Грицько.

Оверко. Хто? Що?.. Король!., добрячий!.. А ти, матері твоїй чорт!.. Мокрино!.. Рятуйте!., держи, держи дверей... (Кидається до дверей; Грицько оступається до стола.)

Свати (хватають шапки і топцюються біля стола). Що це? Що це?., о'., о... о... що це?!

Оверко. А... а... сучий сину!., а... сучий сину!., а... король... добрячий?! а... а... рятуйте!!.. (Підбігає до стола, хватає полумисок з сметаною й кидає на Грицька.)

Грицько (облитий сметаною). О... о... дядь... о..: Ов... (Кидається до дверей.)

Оверко (хватає пляшку, перейма його і б'є пляшкою). А..: а... бий тебе сила божа... а, рятуйте!., а... а... рятуйте!.. (Б'є і сватів.)

Грицько і сват 1-й (топцюються по хаті). О... о... що це?., о... о... дядь... о... о... Овер... ку... ку...

Сват 2-й (ховається під стіл). Дядь... Овер...

Мокрина (притулилась до полу). Та Оверку!.. та, що ти робиш?!

Оверко. О... ціпа мені... о сюди... ціпа!., о... о... дай!./ о... де хватки?.. (Кидає пляшку, хватає хватки, б'є Грицька і,сватів.) О... о... не печіть мене!., о... не печіть мене!.. О королі!., о, що наробили?!

Грицько і свати. О... о... о... рятуйте!., рятуйте!., о... о... дядь... о... Овер... о... рятуйте!.. (Бігають по хаті, спираються біля дверей, прищулюють голови, Оверко лупить їх по спинах. Двері одчиняються, ті падають. Оверко б'є. Схвачуються й тікають. Оверко женеться, а далі вертається й зачиняє двері.)

ЯВА 9

Оверко'й Мокрина.

Оверко. Ху, ху!.. От бісові душі... прийшли свататься!.. Га?.. Наробить отакого сорому мені і... прийти!

Мокрина. Вже прямо... та й ти таки погано робиш: ти б краще випроводив був їх не бійкою, а так, як... а то як і тебе вже де злапають; то посватають краще, чим ти їх. (Приймає полумисок і пляшку.)

Оверко. Хто?! Бісового батька! Я скоріше їх посватаю, як цього їм мало... та таки й сучі сини!., і не посоромились іти. Я думав, хто другий, та мерщій закуски, горілки їм... тьфу!.. От дурний!.. (Бере чоботи й мазницю.) І досі б готові були чоботи, а то... дала лиха година сватів. (Маже.) Та й дурні-таки бісові душі!., який молодий, такі й свати!..

Мокрина. Я живо помітила, що щось воно не те, бо... та вони тут паляницю й ціпки покидали!.. (Показує.)

Оверко (сміється). Молодці!.. Як то ще вони шапок не покидали?.. Ну, знатимуть, матері їх чорт, як у нас сватаються!..

ЯВА 10 Т і ж і п и с а р.

Оверко (угледівши на дверях писаря, про себе). От тобі й Мартин з балабайкою!.. Хм, не дадуть домазать чобіт!.. То лихо!.. Що ти робитимеш?.. (Маже.)

зоа

Пи с а р. О, всєніжайщеє моє вам почтєніє, многоуважа-ємий Авер'ян Василович!.. Как ваше драгоценное? (Чоломг кається.)

Оверко. Здрастуйте!.. Спасибі!.. А ваше як?..

П и с а р. Вашими душеспасительними молитвами... Што ето ви робіте?! (Дивиться на руку.) У, как ви умазали мне руку... што ето таковое слйзькоє?.. (Нюхає руку.) Ху, ху!.. дьоготь, гадость, юрунда!.. Ху!.. (Тріпає рукою, а потім обтирає її об штани.)

Оверко. Звиніть... я, бачте, саме чоботи чепурю, то, звісно, рука в дьогті, то, може, й вам удьогтив. Ну, нічого, міцніша буде рука.

Писар (крутить носом). Ху, ху!.. воняєть как бізобра-зно. Ху!.. і зачим ви, право, ето мажите сапоги отаким небла-^ говонним твореніем, отаким неблагопріятним до ізвращенія [чувств] существом? Ху, ху! не могу тірпєть.

Оверко. Як зачим? А на храм завтра!

Писар. Так ви б же почистілі їх, как биваєть Я; хран-цузькой, ілі агліцькой, ілі кітаянськой ваксой!., ето дело прелість!

Оверко. Чим?.. Ваксою?.. Так то така штука, що на мої чоботи треба пудів півтора.

Писар. Ну, ви нічіво не знаєте... пусть себе... А вот что! (До Мокрини.) Я би вам, Мокринія Степановна, загадал на завтра сметани іспаріть собственно мне... Так вот дело в том, штр я не знаю, как ви парітє вишепоіменованную етую сметану... так вот, как би сказать, в сілу імєющихся прилічій, как ето водиться, нідзя лі ето... попробувать названную сметану?.

Оверко. Попробувать?... Можна!.. Дай їм, Мокрино, хай попробують, і вареніків там.

Мокрина пішла в хатину.

П и с а р.1 Вот ето дело!.. Папробую — тада узнаю.

Оверко. Є в нас, Саврадим Сковородинович, гарна сметана, прямо добра сметана.

Мокрина (несе на стіл сметану в мисці, і вареники в макітрі)^ Пробуйте, прошу покорно... сметана добра... Ось і варенички.

Писар. Вот ето так! Вот ето так!., дело. (Чепуриться і сідає за стіл; бере вареники, вмочає в сметану і їсть.) Папро-буєм — узнаєм... Да... А где же ето Галія Авер'яновна?

Оверко. Та там пішла десь, послали по ділу.

П и с ар. Да... А зачим ви, Авер'ян Василович, увели себя у такой страмний скандал?.. Мнє вас, право, жаль.

Оверко. Як увів?! '<:-.,

Писар. А как же!.. Зачем ви разбаловалі так сваю дєвку, що она понаделала вам такового бізобразного страму?

Мокрина. Ні, ні... це не вона... це він наробив нам такого... він...

Оверко. Еге, він, бісів син... він, матері його чорт, вона не винна.

Писар. Не, не... подозвольте, подозвольте... Здесь она віновна более всіво... помілуйте!.. как же би он мог учинить таковую комбінацію, еслі би она не дала із'явленія согласія на учінєніє названого такого проступка?!

Мокрина. А господи!., що б же вона робила, як він напав її на безлюдді, як розбійник?!

Оверко. Еге, як розбійник, бісова душа... тут уже звісно що.

Писар. Подозвольте, подозвольте... ви не знаєте нічівр... Я усьо знаю. Скажіте только, Авер'ян Василович, ви міня за каво счітаєте? конєшно, за человека чесного, правдівого і доброкачественного? да?

Оверко. Авжеж так: за чесного й правдивого.

Писар. Стало бить, я врать не стану?

О в е р к о. А звісно... чоловік учений, розумний... чого ж би ви брехали?

П и с а р. Да нікада в свете, нікада в свєтє... Я люблю правду, і канєць!.. так вот, єслі ви мнє вєрітє, как чесному человеку, і хатітє знать сущую правду, то слушайте.

Оверко. Нуте, нуте... (Кладе чоботи і мазницю під лаву і сідає біля писаря. Слухає.) Нуте...

П и с а р. Я, как чесной человек, говорю вам, что учиніть ето завісіло утвердітельно от нея... Почиму? потому што я ні раз відал, как она обнімала єво, цаловала... і ні раз відал, как она бізобразовала... Ху, как гадко бізобразовала!.. аж мнє скандально і страмно било смотрить... і повєрте богу, што ето она нав'язалась сама на ніво.

Мокрина. А боже мій!.. Чого ви прийшли робить підреви?!

Писар. Нє-нє, Мокринія Степановна, нє... ви за нійо стоїте, ви всьо їйо балуєте, она у вас очень сільно жирна, а раз так, то і ни вдівітельно, што ето она сама того... не нужно баловать їх, не нужно баловать.

Мокрина. А боже мій!.. (Убік.) І де ти взявсь у мороки?

Оверко. Так як же це так? Вона ж плаче, що невинна, що він її на безлюдді злапав.

Писар. Вот в етом-то і дело, што она єво на— безлюддя затянула!.. Она хитрая... еті дєвкі хитриє... дєлають усьо так, штоби нікто не знал, а вот-то яЧ знаю, от міня і ні сховалась...

Мокрина. А боже мій... Що ви балакаєте?., бога бійтеся!

Писар. Как што?! Я правду говорю!.. Я бріхать ні стану, как она. Нєт, я правду люблю.

Оверко. Так ви, значить, бачили, як воно й було?

Писар. Та відєл же, відєл, как вот чесний человек... відєл... відєл усьо.

Мокрина. А, бога бійтесь... (Убік.) Оце вже й буде лихо. От, боже мій.

Оверко (сердито). А вона, поганчище, брехала, що невинна... от і невинна! а... посмітюха, потьопуха... а прийдеш... прийдеш ти... я...

Мокрина. А боже мій, Оверку!.. ти віриш тим, що під-кусюють тебе?.. А боже мій! (Плане.)

Писар. Нє-нє, Мокринія Степановна, нє... ето сущая правда... Ето не нужно так баловать дєвок... Вот і доба-ловалісь!.. Вот она вам і наделала. Скрозь тольки з вас і смєються. Право, аж мнє стидно.

Мокрина (плане). Боже мій... боже мій... які є люди: підкусюють, під'їдають — радуються чужим горем!

Оверко. Скрізь сміються?!. Та я ж їй, накритюзі поганій, та й не прощу... не прощу цього!., а... з'їла мене. (До Мокрини.) А ця погана плакса оступається за нею... оправдує її... а, зарізали мене!.. (Б'є кулаком по столу.) Зарізали!., я вам зроблю.

Мокрина (плане). А злі, лихі люди!.. Згонять із світа...

Писар. Нєт, ви, Авер'ян Василович, нічіво нє робіте єй, а прямо вижиніть їйо з рибйонком з дому... виженіть... она ні пропадьоть... послужить у жидов, то будіть как толкова... іначе она єще учиніть вам таковую комбінацію.

ЯВА П Ті ж і Галя.

Галя (до писаря): Здрастуйте!

П и с а р. А, моє распроніжайшеє вам, Галія Авер'яновна! Галя. Батько хрещ...

Оверко. А... це ти, поганчище?.. Накритюго!.. так як?.. сміяться з мене!., дурить мене!.. (Кидається до Галі.)

Галя стоїть здивована.

Мокрина (перебігає дорогу). Оверку!.. А боже мій!

Писар (придержує Оверка). Нє-нє, Авер'ян Василович, не. дєлайте етого Галії Авер'яновні, как можна? (Показує руками й головою Оверкові, щоб вигонив її з дитиною.)

Галя. Що це? О, що ж це?! о боже... я ж не знаю... не знаю нічого. (Плаче.)

Оверко. А, убирайся від мене! убирайся, потьопухо, щоб не було, щоб не було... забирай:., забирай свого вилупка... заколю!.. (Б'є кулаком по столу.) Убирайся!..

Галя (підходе плачучи до полу). Боже!., вигонять нас... вигонять — за віщо?., вигонять... (Бере дитину.) Ходімо... ходімо...

М о к р и н а. А, люди!.. А, люди!.. А, Оверку!.. (До Галі.) Дитино моя!.. Куди береш?.. Куди йдеш?.. (Хватає її.)

Оверко (відпихає й заступає Мокрину). Убирайся!.. Убирайся!.. Щоб не було... щоб не було!..

Писар. Чудєніе, право, чудєніє... (Осміхається.)

Галя. Ходімо, ходімо, мій синочку... ходімо, моя правдонько... нам немає тут місця... Нас вигонять... вигонять... вигонять... Ходімо.

Мокрина (хватає її.) О дитино моя!., о боже мій!., о Оверку!..

Галя (цілує Мокрину). Прощайте, мамусю!., іду далеко, далеко... (Обертається й кланяється.) Вигоните мене, так іду ж... Спасибі вам за шану і за все, за все...

Оверко. А... за шану?.. Приш^нувала мене!., іди, іди... вчися шануваться. (Випихає в сіни.)

Писар. От ето дєло!..(Осміхається.)

Мокрина. О боже!., о Оверку!.. Схаменися... Дитина моя!.. Куди йдеш?.. (Кидається за Галею.)

Оверко (тягне Мокрину в хату). Куди ти, куди ти?.. Дочки жалко? Сорому жалко? Не пропаде... Хай повчиться шануваться;..

Мок р и н а. Пусти мене до дочечки... до дочки пусти!.. Убий мене...

Оверко (впихає її в хатину). Отуди киснуть... отуди скиглить. (З хатини зразу чути плач, который потроху притихає.)

ЯВА 12 Оверкойписар.

Писар. Ну, вот дело, Авер'ян Василович... хвалю, єй-богу, хвалю... Вот теперь она навчиться шануваться.

Оверко. Хай вчиться... та коли б вона тільки не простудилась це... де вона переночує?! ,

Писар. У, чіпуха!.. В соломє... тепер тепло. А "завтра я пришлю к ней.Берка: Послужить з місяц і тада... Да... Вот такой падлєць етот семінарист.

Оверко. Та чого семінарист? — ■

Писар. Да як же!.. Такой вам скандал учинить!..

О в е р к о. Та що це ви кажете?! Хіба ж то він?., то Грицько поганий, щоб йому...

Писар. Нікада!.. Ето он, падлєць... я відєл собственно-глазно...

Оверко. Так чому ж ви мені зразу цього не казали?

Писар. Разве ви ні зналі?,. Я.думал, што ви зналі!..

Оверко. Хм, як він, то... нічого... він її візьме. Треба, значить, Галю назад завертать. (Іде до дверей.)

Писар (придержує). Нє-нє, Авер'ян Василович, подозвольте... он ні возьмьоть, ні возьмьоть... он говорил...

Оверко. Та що говорив?

Писар. Говорив, што она і дурная, і сякая, і такая... я, говорить, на нійо плювать хочу... я, говорить, здєлал ето для тово толькі, штоб поживіться, посмеяться, да і подальше... Вот какой он падлєць!.. єй-богу, падлєць...

Оверко. Та ні-бо... що ви балакаєте? Хіба таки він такий?! Він же живе по закону... Гріхи бачить.

Писар: Нє-нє, нікакових грехов!.. Он нє вєрує ть у бога, говорить: ето усьо природа.:. Разве можна нє вєрувать?.. От-чіво тада буває ть дощ, снєг, лєто, зіма?.. Кто ето усьо да-йоть?.. А он, падлєць, нє вєрує ть. Тада, єслі нєт бога, то можна і убивать, і рєзать, і паліть, і красті, і всьо прочее учінять. Вот какой он!.. Он только притворяється, подлазіть до усякого, штоб одуріть, посмеяться!.. Нє вєрує ть у бога і конєць!..

О в е р к о. Та не сучий же він син!.. Га?! А... щоб він щез, бісова душа!., значить, Галя не винна, це все я... я її силував кохать його... Ще й грошей... йому, собаці, позичив, а він отаке зробив!.. Га?! Піти ж за Галею... (Хоче йти.)

Писар. Подозвольте, подозвольте!.. Так начто ви єму ще й гроший позичили? Отберітє, отберітє... прямо пред'явіте вексіль в суд і опишите усьо у нєво... і про такое богомерзкое учінеиіє еічас в семінарію рапортіруйте, пущай єво там оджарять і прямо єво, падлиця, зошліте в Сибір.

Оверко. Та хай його чорти візьмуть!., в Сибір — це велике діло! Ми не вмієм з цим вожжаться.

Писар. Так другіє умєють!.. Напрімєр, я!., я зашлю єво! Етого ж нідзя прощать... нідзя! Как же!.. Отакой скрозь смєх, страм!.. А зошлем, то етово ні будіть... Смєх і страм пропадуть.

Оверко. Так, значить, нідзя... нідзя прощать... в Сибір бісову душу! Тільки як це зробить?!

Писар. Я зумєю: я как найду, та угощу человека три дядьков, да как скажу два-три словца господину^становому, так і дело готово — попадьоть!.. Ми єво в Сибір...

Оверко. А скільки ж це буде стоїть?! > :

Писар. Ето дело очінь трудное, головоломное, как же!., ето ж злоумишленноє насиліе... востановлєніє честі — до нево ума нужно багато... а я возьму з вас, по знакомості, очінь-очінь дьошево, ні более как з сотняжку! тольки половину січас мне пожалуйте в задаток.

Оверко (подумав). А чи не скрутите ви, бува, мені діла? Ви ж з ним товаришуєте!

Писар. Нє-нє, боже сохрані!.. Мнє дєньгі лучче; мнє аби дєньгі.

Оверко. Посидьте ж... я вам завдаток найду. Писар. Пріатлічно!.. Возьмітє же сюда чернило, піро і бумагу — січас накатаєм рапорт в симінарію. Оверко. Гаразд, гаразд!.. (Виходить.)

ЯВА 13 Писар сам.

Писар (ходить по хаті, заспівує). Трі-рі-рі, тра-ра-рам, тра-та-та... Ну ето повізло, нічіво... каби усьо так: з Грицька узял пятьдесят рубльов, да з Авер'яна возьму сто, да ещо натяну как-нібудь — на то, да на то — з полсотні!.. вот так!., маладєць Саврадім Сковородинович. (Осміхається.) Да, как би єво поступіть з Грицьком?.. Ілі січас сказать Авер'яну, пущай от дасть за ніво свою дєвку, ілі посля?.. А чи от дасть за ніво?.. Да... Для етого нада придумать, как би получче унізіть єйо, сконфузіть перед нім, а то он зразу вигнал єйо, а нинє как би назад... Ну ето посля — вспєєм... Хотя я й так запоздал... можить, Грицько уже думаєть, што я говорил про сватання з Авер'яном, да єщо поспішить свататься!.. Ну, нічіво... обожду з сим, поки укріпим виновность за семінаристом... Хотя он не виновен!., ето ж усьо Грицько... я же сам і навчил єго учинить ето... не грєх лі?.. Да... (Думає.) Ну, нічіво, зато дєньжонкі будуть... можна будіть подать попу на часточку... Дєньгі і грєхі одмалівають!!!? Долго лі єщо там будіть Авер'ян? Да... (Озирається.) Када би не наспєл... (Підступає до стола, набирає вареників у кармани, бере миску, п'є сметану... Пику вмазав, піджак ульопав — обтирає рукавом. Озирається кругом, скрізь заглядає: де що стоїть, де що лежить. П'є молоко з глечика на лаві, витягає з-під припічка мазницю.) Да... сапаги покраснєлі... нада ето, как єво, почерніть... (Маже, заспівує.) Тра-ра-ре. (Перекидає мазницю.) Вот так!., што ето?.. што тепер дєлать?.. Ху, чорт би тєбя побрал. (Шукає, чим би прибрать дьоготь, а далі розтирає його чобітьми і нагортає з-під припічка сміття. Ставить мазницю на місце... Ходить по хаті, нюхає руки, обтирає об штани, колупає в носі, заспівує і засвистує.) Тра-ра-ра... (Чухається.)

ЯВА 14 Писар і Оверко.

Оверко (ставить на,столі горілку, чорнило; кладе перо і папір). Еге, так нате ж вам завдаток — п'ятдесят. (Виймає з кишені і дає.) Та глядіть же, будь ласка, не скрутіть діла... тепер, знаєте, таке скрізь мошенство, що біда!.. Один ви, здається, й чесні... Я на вас вірю, як на себе.

Писар (подивившись на гроші, ховає їх в карман). Да, да... теперіча скрозь такое мошенство, что ні дай бог!.. А вот я ні такой... я чесность,

правду люблю... я, как Христос, готов і пострадать за правду — вєртє совєсті... Вєрую в бога і конець!

Оверко. Спасибі за добре слово, за правду!

Писар. Да... у вас і водочка єсть?! (Дивиться на горілку і тре рука об руку.) Вот ми січас і рапорт сочинім.

Оверко. Еге... Так вип'єм же, щоб бог поміг... (Наливає чарку писареві, а потім собі.)

Писар. Вип'єм, вип'єм... ето дело! Как же!.. (Випивши, бере папір і перо в руки.) Вот тепер і за дєло примьомся. (Хреститься.) Господи, поможи нам учиніть усьо благоразумно!..

Оверко. Поможи боже!..

Писар (пише, проказуючи сам собі).

В семінарію Жителя... козака Авер'яна Васільєва Кнуря. Рапорт

Честь імєю донесті сім таковим рапортом в оную, вишепі-санную семінарію ніжеслєдующєє, а іменно: что житель... Василій Стратонович Сімоновській, обучающійся грамотє в таковой семінарії, без усякого со сторони моєй повода, самоуправно, без моєго соглашенія і ведома, а так равно і по неізвєсним мнє комбінаціям учініл фактічеські мнє принадлежащей дочке моєй Галії безподобноє дєло, то єсть, а іменно: произвьол богопротивное насиліє оной вишепоясненной Галії, нанеся оскорбітельную обєду, как мнє, означенному Кнурю, так равно і всем моім прямим і боковим сроднікам, чему явствует імеющійся в оной моєй Галії наслєднік названного онаго Сімоновського — Іван — мужеська пола, проізшедшій от, накритія вишеупомянутой моєй Галії, а єщо, кроме вище-означенного наслєдніка мужеська пола, удостовєряють сім

таковоє учинєніє ніжеіменуємиє, слєдующіє свідєтєлі, а імен: но... (До Оверка.) А вот, Авер'ян Василорич, .где.* би свідєтєлєй узять?

О в е р к о. А то вже ви знаєте... робіть, будь ласка, як

краще... Вип'єм ще!.. 5

Писар. Вєрно!.. Прикрасно!.. Вип'єм... (Випивши.) Так вот ви, Авер'ян Василович, дайте мнє єще рубліков з п'ять, то я сам і свідєтєлєй вам розшукаю, сам занесу їх сюда в рапорт, сам запечатаю єго хормальним порядком і... дайте єщо рубліка два на пересилку, рубліка три на маркі, на печать, на прочєє, то я сам і на почту пойду, сам і отошлю єво в семінарію і всьо сам, бо ви, відітє, не знаєте, гдє, как і что...

Оверко. Еге... я ні... ви... ви... знаєте... я за грішми не пошкодую, аби було діло, аби мені, мовляв, з сорому виплутаться... ви знаєте...

Писар. Да... Вот я отошлю ето в семінарію і січас начі-наю клопотать о зсилкє єво, мерзавца, в Сибір, чтоби виплутать вас із етого сорому. (Убік.) Ех, дєньжонок, дєньжонок натяну!..

Оверко. Еге-ге... із сорому... і... чоловік ви добрячий, золотий чоловік!.. Дайте, я вас поцілую. (Цілує.)

Писар. Вєрно... благородно!

Оверко. Вип'єм же ще.

Писар. Да, да... Вип'єм, вип'єм... (П'ють.)

Голоси знадвору. Рятуйте!.. Поможіть!.. Рятуйте!.. (Стук.)

О в е р к о) Що воно? Що воно?!.

Писар / (Разом.) Шт0?! Шт0 такоє?!.

ЯВА 15

Дяк, Явтух і чоловік тягнуть, полунеся, Галю.

Галя. Ох... ох... ох... (Падає на землю і важко дише.)

Дяк І (Разом.) Отам... отам... у мене... в ярку...

Явтух / (махає задушила... сама душилась... цу-.

руками). ценя гав-гав!., ми туди... Отам...

мовляв... мовляв... гав-гав... а ми,; мовляв... задушила... мовляв1.

Чоловік. Я чую — крик... задушила... побігли по старосту... по соцьких.

Оверко. Що?! о боже мій!.. О боже мій!.. О дитино моя!., о Галю!.. (Припадає до Галі.)

Мокрина (виходить, трусячись, з хатини.) Що?!.

Що?!., о, рятуйте ж мене!., о дитино моя!., о дитино моя!..

(Принада до Галі, цілує і плаче.) 1

Оверко. Дитино моя!.. Встань!.. Встань!.. Ти одна в ме-

не... Прости мене... прости мене... обидив... прощаю тебе.,.'

прощаю... — 1

Галя. Ох... ох...пізно... пізно... о,> пече ж мене... о, пече мене... о мамусю, о татусю... Палазю... Марусичко... подруги!.. Де ви?.. Простіть... простіть...

Писар. Ето Сибір... Как же!.. Задушила... Смертоубіе-ніє учинила... Сибір...

ЯВА 16

Входять: староста, соцькі з ціпками і мендалями і ще дехто.

Староста. А що тут зробилось?! (Дивиться.) А хм, погано...

Люди наближаються.1

Остороніться!.. та остороніться-бо!.. Ну, Оверку, Мокрино, годі плакать — вона опам'ятається!.. А де ж дитина?

Дехто. Там... у ярку... лежить... задушена...

Староста. Ну, ходімте туди, наведем слєдствіє, та остороніться-бо!.. вставайте!.. Оверку! дайте їй дихать. Ходімте!

Оверко (встає плачучи). Ходімте... спасем... маненьке... спасем... ох, дитино моя... дитино моя!..

Староста. Мокрино, вставай!., вставай, тобі кажеться, не остывай їй.

Мокрина. Я з дочечкою... яз дочечкою... о, рятуйте ж мене!

Староста (на людей). Візьміть її од неї!., вона їй мішає, вредить.

Люди беруть Мокрину.

Мо к р и н а. О, не одривайте мене... не розлучайте з дочечкою... о, рятуйте мене... О боже мій!..

Г а л я. О, пече мене... о, страшно мені... Мамусю, татусю, не тікайте від мене... пече мене... простіть мене... не тікайте!..

Староста. Несіть, несіть її надвір, за нами. Ну, ходімте всі, а ти, Явтуше, побудь тут, щоб вона не вибігла куди... держатимеш у сінях дверей... Ходімте! (Виходять.)

Писар. За се Сибір їй...

Дехто. А Сибір, звісно, Сибір. (Окриваються.)

ЯВА 17 Галя і Явтух.

Галя (лежить і важко дише). Ох... ох... ох... Явтух (торкає її руками). Іч, задушила!.. Ага... тепер гріх, мовляв... ага... гріх, як можна!.. Гріх!..

Галя. Мамочко! таточку!.. Василечку!.. ох... пече мене;.;

Я в т у х. Це я, мовляв... ага, гріх... ага. (Торкає.)

Галя (підводиться помаленьку). Ох... що це?! Де я?.. Ой, страшно... де я? (Встає й озирається.)

Я в т у х. І... і... встає, мовляв... куди?., тікать? я, мовляв, не пущу (втікає в сіни, підпирає звідтіля двері), не пущу... я, мовляв, підопру... я ось!., не втечеш!., гріх!..

Г а л я. Я дома!.. Дома!.. Ой, як це?.. Що це!.. Мамочко!., таточку... мамусю!.. Не чуть... покинули мене... (Подумавши.) Де ж я була? Де мій синочок? (Іде до полу, дивиться на подушки.) Немає... немає... Де ж

він?.. (Подумавши.) О, що ж я наробила!? О синочку мій, синочку!.. (Плане.) Що ти винен, що прийняв такі муки?.. Муки од рідної матері!., і я мати?! Боже... боже!.. (Плане.) Як ти, моє анголятко, гірко плакало, побачивши смерть... як жалібно дивилось на мене... дивилось своїми манісінькими, голубенькими оченятами — молило не віднімать так рано молоденької жизні... і я... я... о... де була моя^душа? де було серце?.. (Плане.) Я тебе не почула, не змилосердилась... не подивилась на тебе!.. О, тепер уже ж я не побачу тебе... не побачу, моє анголятко, поки світа й сонця!., я зігнала тебе... зігнала з порога сього світа, якого ти ще й не переступило гаразд, і зігнала як і куди?! (Плане.) О, тепер же тут мені не буде життя... не буде... Очорнила я свою душу... очорнила навіки!.. Вже ж я і в Сибіру не найду того світу, щоб їй освітив, і нігде на сім світі, нігде... Він полинув з тією невинною жизнею, полинув невідомо куди... (Подумавши.) О, не можу... не можу ж я тут зоставаться... піду... доганять те, що я так безжалісно прогнала від себе і що вже так далеко-далеко втекло... Піду ж хоч там приласкаю янголятко своє... піду... Боже!., дякую тобі за цю жизнь... прости мене й не осуди, що очорнила так свою душу, потеряла весь світ її — без чого жизнь не жизнь... прости й прийми мене до себе, до мого синочка... (Однеплює од цебра віжки.) Прощайте!.. Прощайте!.. (Думає, жахається.) Ой!., домовина... тьма... кістки... і... і... невідоме... ой, страшно, страшно... боюсь!.. (Кидає віжки й думає.)

Я в т у х (з сіней). Я ось, мовляв, держу дверей, не втечеш!..

Галя. Жить... буду жить... в черниці... піду в черниці... молитимусь... трудитимусь... (Подумавши.) Ой, ні... Сибір... сором... сміх... (Бере віжки, думає.) Ой!., страшно!., житиму... молитимусь в Сибіру... покорятимусь... (кидає віжки) житиму... (Думає.) Ні, сором, сором... не найду вже... не освічу вже душі... полинуло далеко-далеко... скоріше туди, туди (бере віжки)... могила, калина... цвіточки, трава, а там?! Там гарне, невідоме свято... синочок... дивлюсь, прислухаюсь.;.

О смерте, яка ти гарна!., скоріше. (Стає на ослінці, прив'язує віжки до сволока і до себе.)

Я в т у х (з сіней). Ги-ги-ги!.. Тікать, мовляв?.. Не пущу!.. Гріх!..

Галя (прив'язавши віжки, стоїть на ослінці). Боже!.. Жаль... о, жаль... мамочко!., таточку!., рідненькі, де ви!.. Простіть... (Плаче.) Простіть! Василечку!.. Подруги!., місячні ночі!., вечорниці!.. Прощайте!.. Прощайте!.. (Плаче.)

Я в т у х (з сіней). І, хитра!., тікать, мовляв!.. Гріх тікать!., я ось, не пущу!.. Гріх!.. Як можна! Бог бачить.

Галя. Спасибі тобі, жизнь, за вісімнадцять років!.. Прощай! (Пхає ногою ослінчик і вішається, з рота біжить кров.)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА Дякова хата.

ЯВА 1

Дяк і дячиха вечеряють: їдять часник і цибулю з хлібом, запиваючи сирівцем; або ріпу та хліб.

Дяк. Так: сохни, сохни цілий день над самим шматком, та й повечерять нічого. Хоч би була зварила борщику або юшечки.

Дячиха. Господи!.. З чого б же я зварила?.. Ні олійки, ні сальця... Хіба з самого сирівцю та ріпи?.. Посилала вранці Явтуха в лавку, щоб хоч солі взяв, та й не дав уже лавошник набор... каже: розплатіться з тими долгами.

Дяк. Ну, нічого... потерпим, поки ось Вася получить місце, а там... і розплатимось і...

Дячиха. Хто його зна ще, як буде й з Васею... Коли б він...

Д як. Як буде?! Так буде, що хай кінчає, та пополняє долги, та й нас догодовує до смерті... як же? Це ж через його ми так опустились, задолжались; через його так сохнем над часником, сами страдаем — його доводим до толку.

Д я ч и х а. Не об тім я кажу тобі. Я кажу, коли б він там, не дай боже, не болів, бо мені такі погані сни сняться, що не доводь госцоди; то босого його бачу, то обірваного, то вмазаного.

Д я к. Я не вірю снам — пустяки.

Дячиха. Е, ні, не пустяки... щось воно... Хіба, може, за Галею буде журиться, як узнає, що вона, бідна, так пострадала.

Д як. Та тут і журиться б, гіо-моєму, нічого... Хіба б що приданого за нею було б чимало?.. Ну, то нічого... аби він добрий був, то найдуться і без Галі, ще, може, кращі.

Дячихи. Е, то вже хто його зна які... Галя була, царство небесне, хоч куди дівчина: і добра, і гарна, як розочка... аж дух було радується, як побачу її... Оце, думаю було, невісточка буде на радість... аж воно бач: цвіла, цвіла квіточка, зів'яла і... немає:..

Дяк. Еге... що ж це там поробляє Оверко Васильович?..

Дячиха. Боже! Як це там йому або й тій бідній? Мокрині!.. Ох... жаль, жаль бідної... як вони хотіли відг, дать її за Васю!.. і зарятували нас ради того, та й віддали* у могилу!..

Дяк. Еге... Жаль... так судилось... Хай уже так буде... Коли б хоч Васі добре було.

Дячиха. Та коли б дав бог, цариця небесна!

ЯВА 2 Ті ж і Оверко.

О в е р к о: (сухо). Здрастуйте!

Дяк і дячиха. Здрастуйте, здрастуйте, Оверко Васильович! Сідайте!..

Оверко. Тут не до сидні... (Помовчав.) А що, як там ваш той великорозумний — нічого не чує на свою голову?..

Дячиха. Що таке, хай бог милує? (Перестають вечерять.) '

Дяк. Який великорозумний?! : Оверко, А той же, що не вірує в бога... що з людей глумиться... щоб з його з самого чорти поглумились:.;
Дячиха. Та як це?.. Та що це?!

Дяк. Та про кого це ви нам, Оверко Васильович, ка-

жете?.. —

О в е р к о. Та він не Вася, а прямо Василяка, розбійник, душогуб!

Д я ч и х а. Боже мій! Що це ви?!

Дяк. Та що це ви, Оверко Васильович, шуткуєте?!

Оверко. Буде того; що він пошуткував з мене... щоб з його чорти так шуткували...

Дячиха. Боже мій! Ми ж нічого— не знаєм.

Дяк. Нічого... Як же це?!

О в е р к о. А, не знаєте ви!.. А хто загнав мою дитину на той світ?.. Га?.. Хто загнав!..

Дяк і дячиха мовчать здивовані.

О в е р к о. А, мовчите!.. Мовчите!.. Оце вам лоб і очі!.. Дячиха. Та що це ви?.. Оверко Васильович!..— Як же б він її загнав?.. А боже мій!..

Дяк. Оверко Васильович!.. ЯК же б він...

Оверко. Як?.. А хто то з неї, покійної, так поглумився? Хто то її в такий сором увів?.. Га?.. Хто увів?..

Дячиха. А боже милостивий!.. Та він у нас такий, що не зробить ніколи цього... от, боже мій...

Дяк. Ні-ні... Хіба б таки він схотів собі такого гріха на душу?! То, може, хто другий.

Оверко. Так ви ще зо мною будете спорить?! Що я вам таке?! Собака?.. Брешу?.. Га?.. Брешу?.. Та в мене є свідити-лі, що він, розсучий син, її, покійницю, так осоромив.

Дячиха. А, цариця небесна!.. Отаке тобі!.. Хіба б таки він... (Убік.) А може, й справді він!..

Дяк. Чи надіявсь отакого?.. А ви ж, Оверко Васильович, лагодились оддавать її за Васю й сами хотіли, щоб вони кохались.

Дячиха. Еге, це ви і в хаті в нас казали.

Оверко. Ну, то що з того?.. Хіба я тоді знав, що він отакий анцихрист, розбійник? Хіба я знав, що він осоромить її та й відцурається? Знав, що він осміє її, що вона і така і сяка?! Знав?.. Га?..

Дячиха. А, Оверко Васильович!.. Він кохав її, він хотів її взять. Сміяться він зроду-звіку ні з кого не стане... Схаменіться!..

Дяк. Сміяться він, Оверко Васильович, не стане: з Явту-ха хто насміється, то-то він розсердиться, а то б...

Оверко. Так ви ще брехні мені завдаєте?! Ручаєтесь за його?.. Ви за ним ходите?.. Знаєм, знаєм уже, що він за штука... Мені про його, розбійника, розказували люди розумніші нас, котрі брехать не стануть... Хочете — я вам призву Саврадима Сковородиновича, той вам усю правду докаже... Та й сами подумайте: чого б вона, покійна, заподіяла собі смерті, якби він був пообіщав її взять?..

Дячиха. Господи!.. Як же не заподіять, як ви її так били, проганяли з дому!..

Дяк. Еге, били, прог...

Оверко. Мовчіть!.. Наробили такого мені, та ще будете й виказувать?! (Помовчав.) Оддавайте мені гроші, що я вам позичав!.. Зараз же!..

Дяк і дячиха мовчать здивовані.

Оверко (б'є кулак об кулак). Гроші... Гроші оддавайте!..

Дяк і дячиха. А боже мій!.. Оверко Васильович!.. Немає... немає... підождіть. Вася... Вася... приїде... оддамо...

Оверко. Приїде!.. А... зарізав він мене... зігнав з світа мою дитину... зарізав!.. А щоб він сам отам зарізався, бісів син!.. Та ще я буду ждать його!..

Дяк і дячиха. Оверко Васильович!.. Простіть, зви-ніть... він не зарізав...

Оверко. Так ще не зарізав?,. Гарно мені, що тепер у мене в хаті глухо, сумно... стара нездужає... Гарно, що як прийде празник або неділя, та чужі діти гуляють, жартують, співають, а моєї не чуть... немає. (Помовчав, про себе.) Немає, та й не буде!.. Моя в могилі!.*. Вийду подивлюся на могилу... немає... Ох, дитино моя, дитино моя!.. (Помовчавши.) Зарізав, зарізав, сучий син... ну, я... я не прощу цього... Я зроблю йому...

Дяк і дячиха. А боже мій! Оверко Васил...

Оверко. Оддайте мені гроші!.. Гроші оддайте!..

Дяк і дячиха (кланяються). Оверко Васильович... просим покорно повременить... Вася приїде — оддамо...

Оверко (б'є кулаком об стіл). Гроші оддайте!...

Дяк і дячиха (кланяються). Та змилосердіться... Оверко Васильович... не погубіть нас... немає... Вася приїде — оддамо, з процентами оддамо...

Оверко (б'є кулаком об кулак і сучиться до їх). Хоч з коліна вилупіть... гроші оддайте!..

Дяк і дячиха (з плачем). О, помилуйте... помилуйте... змилосердіться... немає... ну немає ж...

Оверко. А щоб у вас уже й духу не було!.. Наробили мені... нароблю ж і я вам: опишу... попродаю все до цурки.., і...

зошлю..,. я докажу... (Гримнув дверми і пішов.)

ЯВА 3 Т і ж без Оверка.

Дяк. Ну, що тепер робить у світі божому?! (Підопер голову рукою.)

Дячиха. Що робить, що й казать?!. (Мовчать.)

Дяк. Отакого наробив Вася!.. Чи надіявсь на його?

Дячиха. Наробив... прямо наробив!.. Молоде — дурне. (Мовчать.) А може, то й н$ він?..

Дяк. От, боже мій!.. Хоч би вже він скоріше кінчав семінарію, просив місця та оддавав, коли наробив такого...

Дячиха. Та ще довго й ждать його з семінарії... місяць цілий...

Дяк. І, довго... За це врем'я ще не раз прибіжить Оверко править...

Дячиха. Та то що править, то ще й нічого, а ось поки Вася'заробить, а він як попродасть, що не є у нас... Тоді ще що робить?!.

Дяк. Чого, хай бог милує?.. Хіба таки в його душі немає?

Дячиха. А вже ж недаром він казав. Дяк. Що казав?.. Дячиха. Хіба ти не чув?..

Дяк. Так в мене так запекло біля серця, що й недослухався.

Дячиха. Казав — нароблю я вам: опишу і попродаю все до цурки.

Дяк. О лишечко!.. Що робить?.. Боже мій!.. Вася!.. Скоріше...

Дячиха. Ох... тут не ждать Васі, а швидше якомога оддавать...

Дяк. Що ж оддавать?.. Душу?? Дячиха. Позичать треба.

Дяк. Ну, де ж ти позичиш?.. Я вже й так остив людям... Піди до кого, проси, а воно й не дивиться...

Дячиха. Авжеж, треба... у ноги падать, молить людей... бо попродасть...

Дяк. Ну, де ж би його найти такого спасенного чоловіка, щоб запоміг оце?! (Мовчать.) Попродасть... завтра треба шукать...

Дячиха. Як надієшся найти завтра, то піди ж попроси Оверка, хай підожде, а то ще діло почне.

Дяк. Чого доброго... найду не найду — треба йти просить... нічого не поможеться... Піду, хай б'є, хай убиває мене, а я своє — проситиму... (Пішов.)

ЯВА 4 Дячиха сама.

Дячиха. Ох, Вася, Вася, що ти наробив нам?! Хоч би вже тобі там добре було... (Помовчавши.) А боже, цариця небесна!.. (Хреститься.) Поможи йому скінчить семінарію благополучно, получить місце, розплатиться з долгами" і... поможи, боже... спаси його, цариця небесна, і сохрани од усякого зла. (Приймає вечерю.) Ох, боже, боже!..

Знадвору чути дзвонок. ЯВА 5

Дячихаісемінарист.

Семінарист (з чемоданом в руках, сумний). Здрастуйте!..

Дячиха. А... Вася!.. Вася!.. Як несподівано... (Обнімає його і цілує.) Здрастуй, здрастуй, мій синочку. Чого це ти такий в'ялий?! А похудав як!.. Моя матінко!.. Болів, чи що?..

П* 323

Семінарист (кладе чемодан на лаві й сідає біля стола, підперши голову рукою). Ху...

Дячиха. Болів, мій синочку?.. Чи, може, й тепер що болить?..

Семінарист. Не болів, а так...

Дячиха. Мабуть, трудно було на припослідку вчиться?.. Та сей рік якось багато ранше розпустили вас... Мабуть, краще вчились?..

Семінарист. Ох...

Звощик-жид (з сіней). Хажаїн! Паничу! куда іж-десь?..

Дячиха. В тебе таки щось болить!.. То скажи-бо, моя дитино,— сердишся?..

Звощик (з сіней). Хажаїн!.. а, хажаїн... Д я ч и х а. А то хто ще гукає? Семінарист. Звощик.

Дячиха. Чого йому треба?.. (Одчиняє двері.)

ЯВА 6 Тіж і звощик.

Звощик (в кобеняці, з батогом, несе сундук). Здраст-вуйті!.. Бог на помоч!.. (Ставить сундук.) Ну, паничу, пожа-луйті деньгі.

Дячиха. Хіба йому ще не плачено?

Семінарист. Ні.

Дячиха. Ав тебе ж, Вася, є чим заплатить? Семінарист. Немає.

Дя ч и х а. А, і тут же нічим, чисто нічим... (До звощика.) А скільки ж тобі?

Звощик. Мінє два карбованчі.

Дячиха. Моя матінко!.. Багато дуже.

Звощик. Нібагато, єй-богє, нібагато... Якби іж каво, я узялби за єто четирє карбованчі, а іж вас уважаю, єй-богє, уважаю, два.

Дячиха. Та буде з тебе, мій голубчику, карбованця, бо немає більш, повіриш — немає.

Звощик. Ніджя!.. Два карбованчі... менш ніджя... как же!., і конь іжморілась, і я, і... брічке, і... менш ніджя... і всьо... і дорога погана, і ями... і єхать погано, і... ніджя, єй-богє, ніджя...

Дячиха. Та уваж, будь твоя милость, карбованця... уваж... прошу тебе, бо... як дам тобі два карбованці, то на хазяйстві останеться всього двадцять копійок... уваж, серденько.

З в о щ и к. Ну, ніджя, єй-богє, ніджя... плотіті пошкарєй, бо мой лошадь ні хатіть ждать... піжалуйста, пошкарєй.

Дячиха. А боже мій... Підожди ж, я піду пошукаю в скрині. (Пішла.)

ЯВА 7

Семінарист та звощик.

З в о щ и к. Паничу!.. Хатіті, я вам іждєлаю увдаволь-ствіє... у, увдавольствіє іждєлаю!.. Благодаріть будєті... Семінарист мовчить.

Звощик. Хатіті, я вам барішню привежу... у, барішню привежу!..

Семінарист махнув рукою.

Звощик. Чіво?.. У мінє барішні прівашходниї, прелість барішні!.. таких ви нігде ні найдьоті. Семінарист. Не треба.

Звощик. Пазвольті, слушайті: я барішню увшєм панам у городі пришгавляю... усе благодарять мінє, єй-богє, благодарить; по п'ять карбованчі платять мінє один віжіт.

Семінарист. Не треба, кажу.

Звощик. Слушайті: я іж вас нідорого вазьму — всіво два карбованчі... Ето ві как даром получиті увдавольствіє, єй-богє, как даром, а увдавольствіє какое?., аяяй!.. шик увдавольствіє.

Семінарист. А, не досаждайте мені.

З в о щ и к. Ні, всіво палтора карбованчі, по знакомості... менш ніджя, єй-богє, ніджя. Ето ж увдаврльствіє аяяй!.. Слушайті... (Шепче на ухо.)

Семінарист махає рукою і одвертається.

ЯВА 8 Ті ж і дячиха.

Дячиха. Уваж-таки, будь твоя милость, прошу тебе. Звощик. Ніджя, ніджя... пожалуйті... . Дячиха (дає). Ну, на вже... не вважаєш... Звощик. Можіть, іщо куда будіті єхать або що другое... то к мінє... я дешево і харошо... До швіданія!.. (Пішов.)

ЯВА 9

Семінарист і дячиха.

Дячиха. Тобі, мій синочку, їсти дать?.. Га?., ось зараз пошлю Явтуха, хай візьме оселедчик. Семінарист. Не хочу.

Дячиха. А хіба тобі чого другого?., так скажи чого. Сем і н а р и с т. Нічого не хочу.

Д я ч и х а. Як же таки так!.. Після дороги попоїсти треба:.. Чи ти, може, недавно їв?.. Так хоч обізвись, моя дитино, чого ти мовчиш?.. Чи ти сердишся чого?.. Чи в тебе що болить?.. Чи ти спать хоч?.. Та обізвись, моя дитино... а боже мій, чого ти такий?!

Семінарист. Ох...

Д я ч и х а. Та промов же хоч словечко, не придавай мені ще більш досади. Я й так печусь... тут у нас сьогодня скоїлось, що й тобі боюсь хвалиться...

Семінарист. Що?

Дячиха. Та... хай скажу впослі, а то ти ще зажуришся.

Семінарист. Мені вже однаково... кажіть.

Дячиха. Ну, слава богу, що скінчив семінарію...

Семінарист. Ох... (убік). Бодай уже так не кінчать.

Дячиха. Тепер не. страшно цього, журиться нічого... ось що: прибіг Оверко, такий сердитий, і нум сукаться до нас з кулаками, щоб віддавали йому гроші. Та це батько пішов молить його, поки ти...

Семінарист. Та чого?.. Як?.. Що?..

Дячиха. Еге, прибіг і каже: опишу все у вас і попродаю!.. Так ото, синку, проси швидче міста, та... годі вже ми страдать.

Семінарист. Ох... жизнь, жизнь!., попрошуся, мабуть, я в могилу. (Зліг на стіл.)

Дячиха. Так ти, мій синочку, нездужаєш?.. Га?.. Нездужаєш?.. От, боже мій!.. Та скажи хоч, що в тебе болить... Скажи, то треба лічиться та скоріше місця просить...

Семінарист. Ох, не просить уже мені місця. Дячиха. Та що?.. Чого, хай бог милує?! Семінарист. Та так, нічого...

Д я ч и х а. Та скажи, що таке... Скажи, моя дитино, щоб я не пеклась...

Семінарист. Пектись не стоїть... житимемо, як бог дасть... буду дома...

Дячиха. Чого?.. Через віщо?!.

Семінарист. Та так... Через... мене у-увольнили... Дячиха. Як?., що?..

Семінарист. Заподозріли в чімсь, чого й не було... не казали нічого... не питали... і... не знаю й за віщо... і... увольнили...

Дячиха. Що?.. Увольнили?! О, пропали... пропали ж ми!.. (Падає на стіл і плаче.)

Семінарист (в отчаянні схвачується, хутко ходить по хаті й б'є себе в груди). А, нащо я родився?.. А щоб мене чорт узяв... щоб мене чорт узяв... нащо я родився?..

Дячиха. Утратились... задолжались... надіялись... ждали і... тепер... о смерте... смерте!..

Семінарист. А, жизнь, піди ти к чорту і все, все к чорту... де ніж?., де ніж?., заріжусь!..

Дячиха (схвачується). Боже мій!..

Семінарист (хватає ніж на лаві). Заріжусь!., к чорту!.. (Заміряється.)

Дячиха (хватає за руку). О, рятуйте!.. Вася!.. Вася!.. Схаменися... хай йому абищо... самому місцеві... опам'ятайся.

Семінарист (кидає ніж і злягає на стіл). Ху...

Дячиха. От, боже мій... Отаке тобі!., і що це ти надумав?.. Хіба ж можна... не одчаюйся так, моя дитино... як бог дасть, так уже й житимем... не одчаюйся. Хіба тільки ми й нещасні!.. Багато є людей таких, та й живуть, а ти... боже тебе сохрани!..

Семінарист (підвівся, подумав). Та й на самім ділі... Чого одчаюваться?.. Чого журиться?.. Не всім же буть щасливим!.. Нещасні

ми — може, так і треба, хай будем і нещасні,— краще жизнь узнаєм... Нещастям тільки й жизнь узнається!

Дячиха. Так, так... не журися, мій синочку, не журися... Люди й по шматки ходять, та й не журяться, живуть, то так і ми... як бог дасть, так і житимем...

Семінарист (подумав, встає, ходить). Ні... я щасливий!.. У мене є очі, руки й ноги... а є ж люди і без цього!.. Не бачать світу божого, не можуть ходить і робить, та й живуть!.. А я... чого мені журиться?! Є, хоч не в нас, то в людей, клуні, поля, луки, ліса!.. Там, в панстві природи, люди роблять — трудяться... туди, туди до їх, там весело, гарно.

Дячиха. Моя дитино!.. Шукай якого другого місця... ти туди не годишся, ти малоздоровний.

Семінарист. Нічого... там природа своїми таємними .чарами мене буде свіжить, ласкать, оп'янять, і я робитиму і не чутиму ніякої слабості.

Дячиха. Ох, попробуєш з своїм здоров'ям косить або молотить!..

Семінарист. Нічого... того не подужаю — робитиму те, що подужаю, наприклад, пастиму скот.

Дячиха. Моя матінко!.. Хіба таки й ти повалаєшся в пастухи?!

Семінарист. А що ж?., як пастухові гарно. Він далекий від усього пошлого шуму, близький до природи. Він завсегда жартує з нею... з нею і з своїм беззлобним скотом.

Ах!., як я люблю пастухів!.. Вони дишуть природою і невинною простотою.

Д я ч и х а. І не соромно тобі бути пастухом?.. Люди тюкатимуть, сміятимуться!.. Хіба ми тебе на те вчили?.. Як уже нам таке нещастя, то шукай собі місця, моя дитино, в писарях.

Семінарист. Ох, мені ті писарі!..

Дячиха. Чого? Пастухи краще?..

Семінарист. А по-вашому, хто краще: невинний пастух, що окрім своєї простоти не знає ніякої подлості, що тільки озирає безмірне море пахучих цвітів, слухає цікаві переспіви птаства, вдихає свіжість полей, зливаючись з природою; чи хвастун писар, що, нахватавшись пошлого канцелярського благородства і сліпої канцелярської цивілізації, надимає губи й гне кирпу перед простотою, що завсігда розвиває в собі одну тільки низість, подлість, користуючи чужою нуждою; що замість диханій природи вдихає в себе одні хмари тютюнного диму, риючись в мертвих бумагах, воняючих подлостю?!

Дячиха. Ох, Вася, Вася!.. Ти вже не знаєш, що й балакаєш!.. (Помовчавши.) Боже мій!.. Отак вчи, вчи, та в пастухи.

Семінарист. Тепер уже мені однаково!.. Хоч і в старці. Я думав, скінчивши семінарію, буду служить задля користі людям, щоб недаром жить на світі, а тепер, коли вже мені так пїшлось, то... найкраще пастухом... Однаково: тепер Оверко та Галя на мене не подивляться.

Дячиха. Ох... Галя!.. Я й забула... Вася, Вася, що ти наробив?

Семінарист. А що?.. Здається, нічого. Дячиха. А подумай краще!.. Хто осоромив Галю?.. Семінарист. Що?.. Осоромив?.. Дячиха. Ох, гляди... тебе винуватять... Семінарист. Боже!.. Не знаю нічого... Що таке?.. Дячиха. Те, що Оверко каже,— ти її на той світ загнав.

Семінарист. Як?.. Куди загнав?! Дячиха. На той світ... Хіба ти не чув?.. Галя вже в могилі.

Семінарист. Що?.. Галя в могилі?!. Що це?.. Д я ч и х а. За це на тебе Оверко так розпалився, що бо' храни.

Семінарист (береться за лоб). Та ні... (Мовчить.) Галя в могилі!.. Яка ж вона мертва?., як вона там лежить?!

Дячиха*. Так ото, як ти не винен тут, то оправдуйся.

Семінарист. Та ні... як вона там спить?! Як там її карі очі?., чорні брови? ангельське личко?!

Дячиха. Оправдуйся, щоб хоч не тягали тебе... Ми з батьком хоч і підем по шматки, як ось попродають усе, то... хоч би ти не ходив... Оправдуйся та шукай собі хоч якого-небудь місця.

Семінаристів/ підпер голову рукою). І так: зів'яла не розцвітша квіточка — Галя в могилі!., закрились карі очі... замовкла цікава, срібна річ... перестало битися потухше серце — навіки... навіки!.. Що ж тепер миле на світі?!. .

Дячиха. Так ото, кажу, оправдуйся, моя дитино, бо на тебе звалюють всю вину.

Семінарист. На мене!.. Боже мій... не знаю нічого... не знаю. (Помовчав.) Хто ж то, бездушний, таке зробив їй?..

Дячиха. Бач!., ти не винен, а воно на тебе все... Оправдуйся, якомога швидше...

Семінарист. Ох, що вже тут поможеться?.. Тепер уже і умирать не страшно... коли Галя там, то чого ж я тут буду страдать?! Туди... туди...

ЯВА 10 Ті ж і дяк.

Дяк (увіходячи). Не змилосердився... попродасть... (Побачивши семінариста.) А... хто?.. Вася!.. Яка несподіванка!.. Здрастуй!.. (Обнімає і цілує його.) Ну, тепер не страшно... слава богу, що розпустили зарані... проси місця!., давай грошей...

Семінарист. Ох, я хотів би попроситись до Галі.

Дячиха. Вася буде дома... наравиться хліборобство.

Дяк. Що?.. Чого?.. Ні, ні... проси зараз місця, пиши просьбу, якщо ще не писав.

Семінарист. Не писать мені просьби.

Д я ч и х а. Та він, кажу, буде дома... одже люди живуть, трудяться, то й він хоче так.

Дяк. Як?.. Чого?.. На чім дома?.. Нащо втрачались?.. Боже сохрани!.. Проси місця.

Дячиха. І який-бо ти... і досі не второпаєш... він... його...

Дяк. Що це ти мені стрижеш на обиняки?.. Дячиха.. Ну... його... ув... увольнили... Дяк. Да?.. Що?.. Семінарист. Ув-вольнили.

Дяк. Увольнили?! (Береться обома руками за голову.) О, рятуйте!., рятуйте мене!., о, пропали, пропали!., о молебні... надія... о боже, де ти?., що робить?!

Семінарист. Не стоїть жить!..

ДІЯ П'ЯТА

Майський сонячний день. Розкішний дяків садок. Дерево цвіте. Соловейко висвистує, птаство щебече. Посеред саду стіл.

ЯВА 1 Семінарист сам.

Семінарист (в чахотці. Сидить за столом, згортає книжку і відсуває від себе бумаги). Ні... не можу... не можу... ні читать, ні писать... В голові каламутиться... (Озирається навкруги.) Як розкішно, як весело панує природа! Як любо, як гарно гримить соловейко, висвистує птаство!.. Як пишно порозвертались і п'яновито запахли молочні кучері мая! А як жартовливо дивиться з голубої безодні палающе сонце!.. Весна!.. Ти чарівна і люба, як запишана, заквітчана українська дівчина! Ти своїми таємними чарами свіжиш і комашку, і мушку, і все... Ти гарна і мила, і од тебе гарно і мило всьому!.. Чого ж мені так гірко і тяжко?! Чого ж в мене так в грудях тошнить і так зжимається серце? Чого ж моя весна така блідна, безсильна — ні свіжить, ні чарує мене?! Чого ж моя молода, неокріпша сила так скоро тікає від мене?! Чого ж до моєї весни так рано підбирається осінь — страшна, ненажерлива смерть?! (Помовчавши.) Ех! не росте без догляду роза, не цвіте в бур'яні пахучий цвіток! Кропива і лобода глушать все ніжне і сами ростуть, ростуть без глуші! Тяжко, важко... (Помовчавши.) І так, до мене підбирається смерть!.. Та страшна смерть, якої я так недавно бажав і якої тепер я так дуже боюсь!.. І це вже мені так рано вмирать?!, вмирать?!. О боже! о, як умирать?! Я ж не зробив ніякої користі нікому, не оставив після себе ніякого сліду!.. Пройшов тінню, як малесенька хмарка в безодній порожняві, і немає!.. Нащо ж тоді я родився?..— задля незамітної тіні?! Яка ж тоді ціль битія?! Тяжко, тяжко так умирать!., а ще тяжче, що чується щось такеє в душі, викласти чого, здається, й не дасть неумолима смерть... Все-все, здається, піде зо мною в страшну ранню, дуже ранню могилу!.. (Помовчавши.) Ой!.. Я піду в могилу?! І мене вже не буде?.. Не буде, поки й земля загине, поки сонце погасне і друге сонце засяє, а мене не

буде!! О, яка ціль битія?! (Помовчавши.) А може, може, душа буде колесовать, як хмарка, із води та вп'ять у воду... буде жить, без кінця жить в великому колесі жизні?! Чи буду ж я тоді її чути?! А як чути — чи гірко, чи солодко?! Чи, може, вона полине і зникне в порожняві?! О, хто дасть на це одповіт?! Хто був в тій невідомій темній стране?! Хто був і вернувся сюди?! Ніхто! Ніхто й одповіту не дасть... (Помовчавши.) Ось піду, піду скоро туди... і тоді... (помовчавши) і я піду?! туди?! Ой, страшно!., боюсь!:, жизнь!., не в'янь так рано!., ти ж не розцвілася ще!., розцвітайся, цвіти!.. (Помовчавши.) Ой, в'яне жизнь, в'яне, підкошує немилосердна коса, підкошує... О смерте!., змилосердися, пожалій нерозцвітний цвіток, не скошуй його... він хоче жить, хоче розцвістися і пахнуть!.. А, гостра, неумолима коса! — в'яне, жовкне і сохне цвіток... Прощай, прощай! (Помовчавши.) Ой, страшно... Не хочу... тяжко... досадно... (Помовчавши.) Природа!.. Ти весела... розваж же, утіш і мене... розваж, як розважала вперед, пожартуй з душею, як жартувала було!.. Ох, ні вже, ні... не миле вже, не миле ніщо! Смерть мріє, смерть підступає! О, підступає!.. О, рано!.. О, хочеться жить!.. О смерте, хочеться жить!.. О, тяжко, страшно... о, не хочу в могилу, не хочу... Там, в вічній, безпросвітній темряві, проваляться груди... висохне мозок і... і... невідоме!.. Ой, страшно!.. Ой, тяжко! Прийдіть до мене... розважте мене... Спасіть мене...

ЯВА 2

Семінарист і дячиха.

Дячиха. Що це ти таке страшне читаєш?.. Буде вже ходім їсти.

Семінарист (жахнувся). Ой!

Дячиха. Що ти, господь з тобою?! Ходім, кажу, їсти. Семінарист. Не хочу.

Дячиха. Що ти? Чого? Ти вже й так заморив себе: на тебе страшно дивитися,— худий та блідний як смерть.

Семінарист. Нічого не зробите... Так уже й буть.

Дячиха. А боже мій, чого ж так?.. Треба поправлятися, підкріплять себе — побільше їсти.

Семінарист. Пізно вже... А ще чим і підкріплять, що їсти?

Дячиха. Як що?! Ще ж таки, слава богу, є часник, цибуля, ріпа,— якби ти таки їв, не похудав би так... Ходім ото зараз їсти.

Семінарист. Як же я буду їсти, як не хочеться?

Дячиха. їж, хоч і не хочеться... їж, поправляйся та скоріше шукай собі місця.

С е м і н а р и с т. Не до місця вже мені... Я зразу думав, іцо хоч пастухом буду, а тепер чую, що... скоро, скоро... г Дячиха. Так, так, моя дитино, не хоти пастухом,— то сором. Саме краще шукай місця в писарях.

Семінарист. Ех, і не до писарів уже мені.

Дячиха. Чого?!. Не хочеш?.. Як же жить? Уже ж зовсім-зовсім приходять кінці: батько зажурився — лежить не встає, я теж нікуди не гожусь, що маєм — попродають за довги, і тоді я — по шматки, а ти?.. А батько нездужащий?!

Семінарист. Стоїть пак жить?! Стоїть за жизню жаліть?! Ех, нічого не поможеться!.. Треба вже, треба хоч трохи втішить батька, поки ще й сам не заліг. Тільки де тепер найти місця в писарях?

Дячиха. Ось твій товариш, Саврадим Сковородинович, шукає до себе ще одного писаря, то й скажи йому, він тебе, здається, прийме.

Семінарист. Ага, це добре... скажу, повинен прийняти.

Дячиха. І спитай його, чи правда, що буцімбито він казав Оверкові, що ти Галю загнав на той світ.

Семінарист. Хіба?! Невже б він таке брехав на мене?.. Він же мені товариш... не думаю.

Дячиха. Та йя так... Хіба б таки товариш товариша схотів отак топить?! Це, здається, брехня.

Семінарист. А хто ж Це вам казав?

Д я ч и х а. Оверко сам і казав.

Семінарист. Хм, мені щось не віриться...

Дячиха. Ото спитаєш його... Ну, ходім уже їсти.

Семінарист. Мені не хочеться їсти.

Дячиха. Та ходім-бо... Тобі ж треба поправляться.

Семінарист. Од часнику?.. Ну, схочу — їстиму, а тепер ще не хочеться.

Дячиха. Тим-бо ти й худий такий... Ну, гляди ж, щоб їв... Та попроси ж місця в Саврадима Сковородиновича. (Пішла.)

С ем інарист. Гаразд.

ЯВА З Семінарист сам.

Семінарист. .Бідні родителі!.. Чи вони сподівались собі такого горя, як позичали й висилали мені гроші?! Ні... вони надіялись; надіялись на мене, а тепер... де та надія?.. Немає... а вони таки вп'ять надіються — заставляють місця шукать!.. О, чи вони ж знають про ту страшну гадину, яка вбралась в груди нещасного їх сина? Знають, що ще... щ£ небагато, і він у могилі?! О, що тоді станеться з ними? Вони; ж... батько, о, бідний батько, лежить, жде помочі од сина!.'/ Так ось яка ти, жизнь!.. О, якби оце зараз умерти... умерти;'' щоб не бачить і не чуть їх страданій!.. (Помовчавши.) А вони ж безпомощні, тоді як?.. Де буде їх надія, де буде втіха?! Смерте!., подаруй мені жизні, щоб я хоч трохи втішив їх, —бідних; подаруй, хоч поки я поховаю їх, а тоді... тоді я з радістю прихилюся до тебе.

ЯВА 4

Семінарист, учитель і писар.

Учитель

Доброго здоров'я, Василь Стратонович! Як діла?.. Я скучив за

Писар

Моє вам почтєніє, почтєнєйший Василь Стратонович!.. Как ви по-жіваєте? Я оченгіо соскучился за вами.

Семінарист. Здрастуйте, здрастуйте! (Чоломкаються і цілуються.)

Писар. У, как ти похудал!.. Отчіво ето так?..

Учитель. Мабуть, екзамени трудні дуже були? Ось поправишся, як назначать попом.

Писар. Воображаю: наш почтєнєйший товариш Васи-лій Стратонович — батюшкою!., ето очень пріятно.

Семінарист. Ех, приятно!.. Сідайте!..

Учитель. Яке це гарне місце... ти, видно, любиш проводить врем'я в таких місцях?..

Писар. Вот ми, Василь Стратонович, провидьом сіводня времнячко, так провидьом!..

Учитель. Еге, оце ми прийшли за тобою, Василь Стратонович, щоб... будем кашу варить.

Семінарист. Я ні. .

Учитель. Чого?., будеш... ми потягнем.

Писар. Непременно!.. Как же!., по товаришиською дружбі нада.

Учитель. Будеш, будеш... З нами які баришні будуть!..

Писар. У, баришні!.. Ето прелість баришні, шик баришні!.. Я завсігда тольки й учінял би цєлованіє в їх сахарнії уста.

Семінарист. Мені не до баришень.

Учитель. Чого?.. Ще ж ти не надів ряси,— можна.

Писар. Как ни до баришень? Разве ти не імєєш к нім возбудітельних поползновеній?.. Слушай!.. Как блищать і как ціамкають їх юбки і кохти!.. как розовєють їх нєжнії пики!., цак видимаються їх палящії делікатнії груди!., і ти... о, еслі б ти учініл прикосновєніє к оним поіменованним грудям або к... О святиє угодніци... О царіца небесная!., не можу... не можу учиніть воздержанія... душечки!., о душечки!.. О явлєніє, возбуждєніє!..

Учитель. Товар добрий, оті баришні!.. і, товар!., золотий товар!., і як так бог умудрився видумать отакий безцінний товар?!

Писар. Верно.

Учитель. Як побачиш, так аж... ах!..

Писар. Вєрно. Нєт нічего на светє краще, как препро-вождєніє времені з баришнєю.

Учитель. Я це й сам добре знаю... А як його тільки проводить з нею, як начать?..

Писар. А вот так: зразу подсовнуть ногами, наклоніться німножко, подавіть єй ручку своей таковой, учиненной карлю-кообразним настроєнієм, смеяться, смотреть єй в глаза і говоріть что-нібудь комбінаціонноє з німецьким ілі хранцузь-ким гласованіями.

Учитель. А що говорить їй?.. Я ніяк не придумаю, що говорить.

Писар. То, что поумнее, напрімєр: как тібє кутається, как спиться, ілі как балакають мужики, ілі какая вот погода і вообче прочее таковоє ахвектноє, благоразумное, і дєлай так, чтоби она получчей роздивлялась на твоє шикообразноє убрання. Видиш, баришні люблять такових только кавалеров, каковиє ходять поблагороднее і каковиє говорять побольше.

Учитель. А саме главне — тих, які убрані краще, які показуються багатими. Так що оце й нам треба подумать об убранні.

Писар. Да-да, ми нарядімся к каше. Вот і ти, Василь Стратонович, должен нарядіться поблагороднее, а то, право, нам стидно гулять з тобою, что ти ходіш то в сітцових рубашках, то в прочей юрундє.

Учитель. Еге... Мені не раз приходилось червоніть через тебе і робить вид, що я не знаком з тобою.

Писар. У, ето і мнє не раз приходилось... Как же!., зустрічаємся з людьми, і он в такому недилікатному убранні!., ето, разумєється, при людях не інтересно гулять з тобою через таковоє убрання.

Учитель. Авжеж так... А сьогодня ще й при баришнях! Сьогодні треба убираться якомога краще.

Писар. Да-да... Сєводня, по поводу оних названних баришень, нам подлежить учинєніе самого наряднейшаго костюмірованія, ібо ми любим їх, еслі онє хорошо наряжені, так оні нас.

Семінарист (убік). Бідні существа!.. Хіба наряди ваші повинні грать першу роль в битії?! Хіба нарядом откри$-н те тайну битія?!

Учитель. Еге... А в віщо б же його краще нарядиться?..

Писар. Думай... что получчей.

Учитель. Еге... В тебе, Василь Стратонович, здається, тужурка є,— дай оце мені її на врем'я.

Семінарист мовчить, замислився.

Чуєш!., дрімаєш?! Дай, кажу, тужурки. Семінарист. Нащо вам тужурка?..

Учитель. А як же... Хіба не чуєш?.. Гуляти з баришня-мй!.. Дай, як є.

Семінарист. Є... чорна.

Учитель. Е, чорна не так-то, якби сіра!.. Дай мені сірої.

Семінарист. Немає сірої.

Учитель. Хм, погано. Де ж би його достать?.. Як не достану сірої, то даси й чорної... Треба на святки фрак справить.

Писар. А я, чорт побері, нікак не достану шляпи та галстуха.

Учитель. Так, може, в тебе, Василь Стратонович, є тросточка така, знаєш, тоненька, лаком обкрашена?.. Дай мені на времня.

Писар. В тебе, Василь Стратонович, є такая немецкая кніжіца — ти дай мнє єйо.

Учитель. Дай мені, кажу, тросточки.

Писар. А мнє немецкой кніжіци.

Семінарист. Підождіть... У мене тросточки немає... глодова палка є.

Учитель. Е, з глодовою якось не так делікатно... ні махнуть, ні... Дай мені тросточки.

Писар. Дай мнє немецкой кніжіци.

Семінарист. Нащо вам книжечка?..

Писар. Та так, знаєш, не мішало б подгильнуть при розговоре какоє-лібо немецкое або хранцузькоє словцо... Ето, знаєш, благоразумно, та єщо при баришнях!.. Ето ж ахвект.

Учитель. У мене є словар — продивимось, там є всякі.

Писар. Ето прекрасно... Тепер мнє єщо нужно достать глаженої рубахи та духов.

Учитель. Ая собі вчора купив: на п'ятака глажених воротничків і на три копійки духів... а от цепки до часів ніяк не достану!..

Писар, Ая серебряну цепку і серебряна часи подтибрил у свого барина... А вот єщо что нужно — треба купить бариш-ням гостінцов... Ето, знаєте, как-то ахвектнєє.

У ч и т е л ь. А треба! Як же!.. Та тільки де б карбованців два грошей позичить?

Писар. Да... так ти, Василь Стратонович, наряжайся получче на кашу.

Семінарист. Ех, вам наряди, вам баришні, вам і все, а мені... я жизні не рад.

Учитель. Чого? що попом скоро будеш?..

Семінарист. Попом!.. Бодай уже так не попувать!..

Писар. Чіво?.. Можить, оджарили лінєйками в семінарії або что другое учініл?.. Ха-ха-ха!.. Прошкодился — молодець!..

Учитель. А може, екзамена не видержав? Семінарист. Страшно й казать. Учитель. Чого страшно?..

Семінарист. Того, що тепер скрізь така неправда; не скажуть нічого, не розпитають, а мерщій... хто його зна й за віщо. Та хоч би й на самім ділі запримітили в мене що негарне, то повинні б сказать, вговорить мене, не послухав би — наказать, а то чи винен, чи ні — швидше увольняють!.. Хіба ж вони цим справлять чоловіка?.. Вони вб'ють його!.. Ех, люди, люди!.. Назначеніє ваше освітить, врозумить чоловіка, а ви, бездушні хабарники, щоб не потратить лишньої річі задля нравственності, запихаєте його мерщій в без просвітню тюрму, в невилазну грязь, хай там озвіряється або хай по-гибає, хоч і безвинно — вам діла немає!.. Пошлі люди!.. Ви під машкарою добра робите саме погане зло на світі, ви вбиваєте людей своїм безсердечним невніманієм. Недостойні ви свого великого призванія: воно у вас не долг нравственності, не долг душі, а... нажива!..

Учитель. Так тебе увольнили?!

Семінарист. Увольнили... не знаю й за віщо.

Писар. Еге-ге, так ти би так і казал!..(Убік.) Не через мой лі рапорт?.. Ха-ха-ха!.. маладець я! Так йому і треба!

Учитель. Еге-ге!.. (Убік.) Тепер же ти нам не товариш. (До писаря.) Ходім, Саврадим Сковородинович.

Писар. Пайдьом! (Встають.)

Семінарист. Чого ж ви тікаєте?.. Ви бачите, в якому я горі, ви хоч би трохи розважили мене.

Учитель. Ніколи нам розважать.

Писар. Ето не нашеє дело. (Ідуть.)

Семінарист. Саврадим Сковородинович! Підождіть хоч... я вам щось скажу.

Писар. Ну, ні урем'я ждать.

Семінарист. Я ж вас прошу... на хвилиночку... (Іде за ним.)

Писар (стає). Ну, кажи, говори паскарєй.

Семінарист. Я чув, ви шукаєте писаря?..

Писар. То что?.. Шукаю.

Семінарист. Прийміть мене до себе.

Писар. Тібя? (Подумав.) Нєт, ні магу.

Семінарист. Прийміть... Змилосердіться... батько не встає, голодний... Я теж... немає нічого... на вас надіялись... запоможіть в горі.

Писар. Ні магу... Ти не годишся... ти не умєеш писать хормальних бумаг... ні магу.

Учитель (до писаря, оддалеки). Ходім скоріше!.. Заходився розбалакувать!

Семінарист. Умію... не дайте загинуть... прошу вас...

Писар. Ну, када умєєш, то помні пословицу: кто мажет тот і єдєть.

Семінарист. Боже!.. Чим же я помажу?.. Копійки не маю. * Писар. Ну, я не винуват... дело не мойо. (Відходить.)

Семінарист (до вчителя). А може, ви, Іван Максимович, знаєте яке місце?

Учитель. Я за місцями не ходжу... Даром не знають.

Семінарист. Та підождіть-бо... Ви, Саврадим Сково-родинович, казали Оверкові, що Галя через мене на той світ пішла?

Писар. Нет... тоісь... ні казал... нічиво ні знаю... дело не мойо... Ну, мнє некогда... пайдьом!..

Семінарист. А мої п'ять книг прочитали?..

Писар. Какиї книги?.. Я не знаю... я не брал у тібя нікада...

Семінарист. А як виряджали мене в семінарію... Помните?..

Писар. Нет... ні брал.

Уч и т е л ь. Та брав... оддай йому, хай одв'яжеться.

Писар. А... да, да... я забил... так у міня їх нет, шукал, шукал, і нет... я, право, не знаю, где... ну, пайдьом!.. (Ідуть.)

Семінарист. Чого ж ви цураєтесь мене?., кидаєте?., не посовітуєте нічого... не розважите... Що ж робить мені?.. Умирать?..

Писар. Что хотіш.

Учитель. Діло не наше... Ми за других не знаєм. (Окриваються.)

ЯВА 5 Семінарист сам.

Семінарист. Так ось які ви, товариші!.. Поки чоловік стоїть вище вас, поки він, по-вашому, щасливий,— ви лащитесь, липнете до його, а як тільки трапиться йому яке нещастя, ви, замість того щоб запомогти йому, розважить його, одвертаєтесь від його, кидаєте самого!.. Що ж таке, по-вашому, дружба?.. Задля чого ви дружите?.. Задля гордості, хвастовства, наживи?! Ах ви, сліпі, мертві люди!.. Щасливий, хто не пізнається з вами,— ви зараза, ви рвотний порошок... (Помовчавши.) Ітак, пропала надія; нічим уже утішить убитих горем родителів. На кого надіявся, той не запоміг мені, той одвернувся від мене... Хто ж тепер запоможе мені?.. Де є такі добрі люди?.. Ох, коли вже товариші покинули мене.

то хто другий подивиться на мене?! Нещасних скрізь обминають!.. Що тепер робить?.. Як буть?.. (Помовчавши.) Саме' краще: не стоїть жить... не стоїть... Смерте! Чого баришся?.. Скоріше, скоріше...

ЯВА 6

Семінарист і соцький.

Соцький. А, здрастуйте вам!.. Семінарист. Здрастуйте!..

Соцький. Приїхали барин, господин становий, і казали, щоб ви йшли в зборню. Семінарист. Чого?..

Соцький. Та там вони щось будуть робить про Овер-ківну.

Семінарист. Що?..

Соцький. Та ото ж те, що, кажуть, ви її осоромили й що вона, кажуть, через вас повісилась.

Семінарист. Боже!.. Хто ж це каже?..

Соцький. Найбільш Саврадим Сковородинович і до його є ще такі дядьки.

Семінарист. Саврадим Сковородинович!.. яка ж йому користь безвинно отак топить мене?..

Соцький. Сто карбованців Оверкових.

Семінарист. Сто карбованців?! Так ось що роблять люди за гроші!.. Ах ти, товариш, іуда!..

Со ц ь к и й. Еге... гроші велику силу мають.

Семінарист. Ну, хай вже цей іуда, а чого дядьки?..

Соцький. А дядькам що таке?! Ткнув їм по карбованцю, купив по осьмушці, й діло в шапці... Що ж!.. Коли такий розумний чоловік, як Саврадим Сковородинович, робить те, то чого ж нашому братові?.. Народ темний... бідний... де заробить, то заробить.

Семінарист. Де ж правда?..

Соцький. Еге... так ви ж, чуєте, ідіть в зборню, хоч зараз, а хоч так як через півгодини, бо ще господин становий випивають, закусують у Оверка.

Семінарист. Випиває? !чНе находить же тепер правди!

Соцький. А звісно, Оверко — чоловік багатий, угостить добре, а до того ще й підсуне що, то тут уже видимо... Так ото ж приходьте, а я піду ще де за ким. (Пішов.)

ЯВА 7 Семінарист сам.

Семінарист. Кінець же тепер всьому, всьому!.. Ціль битія в людей— гроші, нажива... Неправда панує, правда гине. Неправду гроші годують і поять, а правду глушать...

Без грошей увольняють, без грошей і місць не дають; за гроші гублять, за гроші вбивають! І це все люди?! Так ось які люди?! (Помовчавши.) Природа!.. Задля кого ти так гарно застроїла і так розумно упорядкувала неомірну машину мирозданія?! Задля таких подлих, недостойних рожденія существ?!, Чи вони ж розуміють своє назначеніє?.. Почувають святість твоїх дивних, таємних диханій, котрі, жартуючи з душею, дають їй величіє, нравственность?.. Чи вони хотять знать, що ти одна наша божественна мати, що ми всі рівні, всі одно ціле і що по твоїм святим законам ми, як мири, повинні піддержувать одно другого, повинні славить тебе, безсмертна красуня, дивуваться-твоєму величію і силі, упиваючись твоїми божественними чарами?! (Помовчавши.) Ні, вони не розуміють, не чують і не хотять чути нічого вищого, мирового; вони, мертві сліпці, ламають безсмисленно твої великі закони, ламають святу рідню, одриваються один од другого, і кожний знає і піддержує тільки себе одного; піддержує себе нещастям другого, упиваючись звоном і блеском мертвих, холодних грошей!.. Так ось яка душа в чоловіка — в вищого творенія природи!.. Де її величіє, де краса, де почування?.. В словах?! Слова, слова!..Ви тільки звершечку прикриваєте подлость, а душі й не торкаєте!.. Коли вже ви дійдете до неї, коли розбудите, роз куражите її?! Коли вже вона запанує, засяє над миром, коли вже покаже ціль битія?.. Колись... колись, а тепер?.. (Помовчавши.) Бідні существа!.. Який смисл в битії має ваша нажива?.. Задля чого ви так топите один другого, так унижаете величіє природи, поганите святість її?.. Задля чого ви живете?..— Задля зла, задля лиха другому?! Чого ж так жить?! Чого обременять землю собою?! Тяжко, тяжко... (Помовчавши.) Ні, правдо, ми тут нічого не зробим, нам не дають сили, нас топчуть... Що ж нам робить?.. Дивиться в безсиллі на панство неправди і зла?! Дивиться і страдать?! Ні, як уже так, то... не стоїть жить... Не стоїть... Коли вже нас топлять Саврадими

Сковородиновичі, коли вже на нас виїжджають станові, то... буде вже... буде... Ходімо... Ходімо" правдо, скоріше. Діду!.. Діду!.. Ідіть сюди!

Голос Га, чого?.. Іду!

ЯВА 8

Семінарист і Явтух. Яв т у х (ідучи). Га, чого?..

Семінарист. Принесіть мені, будь ласка, з хати револьвер.

Явтух. Що?.. Який равовер? Семінарист. Те, що стрілять... Знаєте? Явтух. Те, що, мовляв, стрілять?.. Те знаю. Ось зараз. (Пішов.)

ЯВА 9 Семінарист сам.

Семінарист. Ще, ще хвилин декільки, і я в загробнім невідомім мирі!.. О боже!.. Де той мир?.. Що там?., панство, муки,— ціль битія?. А може, те, що до рожденія — небитіє?! (Подумавши.) Ні, вже що не буде, а тут зоставаться не стоїть... Не стоїть безцільно мучиться в неправді... Прощай, прощай... Як же проститися з бідними родителями, з дорогим Петею, своїм єдиним вірним другом... (Подумавши, бере папір і перо в руки.) Що їм написать?.. (Пише дві записки — яке времня мовчки, а яке балакаючи.) Ох, родителі... дорогі родителі... прощайте... навіки прощайте... Не побачу вже я вас... не побачу ніколи... Минуло... Ех, жизнь, гірка жизнь!.. Що мені пожаліть, що згадать в тобі?.. Дітство, одно дітство!.. Ех, золоте дітство, куди ти полинуло?.. Куди занесло ту без-заботність, ту безжурність, з якими я бродив тоді по лісах, по лугах... з якими зривав і пахав цвіточки... ловив метелики... слідив і слухав птичок?! Де місячні ночі?.. Де Галя?.. Де Петя?.. Минуло все-все... Одна могила не минула і... не мине... Прощай, прощай... (Написавши, дивиться в записки.) О, що ж це я написав?! Це вже я прощаюсь?! Іду в могилу?! В страшну, вічну могилу?! (Подумавши.) Ще ж рано!.. Ще, може, трапилась би яка несподіванка, ще, може, я виліз би з неправди,

ще, може б... (Подумавши.) Ні, не ждать уже мені нічого... Не вилізе вже з грудей гадюка людської неправди... Не вилізе.... (Подумавши.) Хіба б підождать, поки вже вона доссе мене... поки... А як ще довго буде ссать?! А як ще довго буду мучиться?! Ой, що робить?! (Думає; чути весільні співи.) Хіба б Явтухові прочитать ці записки?.. Прочитаю... може, він пойме... Може, ще мені не судилося вмирать... Може, одвола од смерті... А ні, то — прощай... так і буть!..

ЯВА ю Семінарист та Явтух.

Явтух (ідучи, показує револьвер). Ось, мовляв, те, що ви казали... А там, у вучителя в садку, такі співи!.. Чуєте?.: Бо* храни!.. Там, мовляв, баришні та паничі кашу варять... Там, бо* храни...

Семінарист (бере револьвер). Там жизнь, тут смерть!.. Слухайте, дідусю, я вам прочитаю оці записки, щоб знали, кому їх оддавать... Так слухайте.

Явтух. Е, я, мовляв, слухаю.

Семінарист (читає.) Дорогі родителі!.. Неправда однімає в мене жизнь, но ви не журіться, не плачте за мною. Я тут, окрім нещастя, не кидаю нічого; я тікаю від його в той гарний мир, де на престолі слави панрвито возсідає і всім правує великий цар вселенної; де вічно цвітуть і пахнуть дивні сади; де безпереставу співають світрзарні ангели!.. О дорогі родителі! Як там гарно! Я там буду панувать, буду й вам готовить панство!.. Радійте, що у вас буде ходатай в тому дивному мирі!.. Радійте... Не журіться!..

Явтух шукає в кишені люльку і мне тютюн.

Мене поховайте рядом з Галею, і... хай Оверко Васильович знає, що я перед ним не винен ні в чім. Домовину мою.повийте цвітами, постіль мені помостіть із цвітів, щоб і там вони мені, пахли, щоб і там мені легше

було на, їх спать... Могилу мою обсадіть липами, калиною, вишнями, щоб було чути говір вітра, співи птаства і... залицяння місяця... Цілую вас, безцінні родителі... зоставайтесь з богом... До веселого, поба-^ чення в раї! Вася. (До Явтуха.) Ви й не слухаєте мене!.. Готовите люльку?..

Явтух. Е, я, мовляв, чую, слухаю. (Креше вогню й закурює люльку.)

Семінарист. Ну, слухайте другу. (Читає.) Дорогий друже! Тоді, як ти будеш читать оцю записку, те серце, яке так тяжко билось над нею, те серце, яке так тривожилось неправдою і мировими запросами,— буде заспокоєне... і заспокоєне буде навіки!.. Ті очі, які так жалібно блищали над некз, будуть скаламучені і закриті... і вже не одкриються подивиться на чарівні картини природи!.. Прощай, любий друже!.., Я лаштуюсь в страшний мир небитія!.. О Петя, як тяжко!.. Як страшно!.. А треба лаштуваться... Гинуть безцільно, безкорисно в цьому мирі неправди не стоїть. Прощай!.. Прощай, і якщо остаєшся вірним моїм другом, то не заг бувай мого короткого битія: згадуй мене в літні місячні ночі, при співах соловейка, згадуй в свіжій зелені ліса, в пахучім морі луга... і якщо задля тебе нетрудний буде довг дружби, то навіщай першевременне місто мого вічного покою, і я тобі буду осміхаться звідтіля тайною загробного мира... Прощай, бо вже злипаються очі вічним сном... Прощай, дорогий друже!.. Прощай навіки, навіки!.. Василь Симоновський. (До Явтуха.) Нате, дідусю, віддасте ці записки?..

Явтух. А віддам, та тільки я, мовляв, чув, а не второпав — кому...

Семінарист. Не второпали!.. Ну, так (запечатує одну записку в конверт і надписує адрес) оцю вкиньте в поштовий ящик, а цю віддасте батькові та матері моїм... Тільки не зараз, а тоді, як засну... Вони будуть ось на столі... Розумієте?..

Явтух. А розумію... Це, мовляв, второпав...

Семінарист. Прощайте ж!.. (Цілує його.) Оставайтесь з богом...

Явтух. Ги-ги-ги!.. Іч!.. Ти ба!., мовляв, п'яні.

Семінарист. Ідіть уже. Ідіть звідціля... я спать хочу...

Явтух. Та вже, мовляв, лягайте, коли теє... (Пішов.)

ЯВА 11 Семінарист сам.

Семінарист. Ітак: ті не приймають мене, ті топлять, а ті, яким би я приніс користь, не понімають мене... Я нікому не нужний, я лишній на світі!.. Прощай же!.. Хай живуть тут Саврадими Сковородиновичі,— їм є місце, а ми... Ходімо... ходімо... Нас цей мир не приймає. Божественна природа! Прости мене, якщо я тебе не так понімав, не так жив. Прости!.. Тобі вгодно тривожить уми і вгодно зоставаться тайною... Надіюсь, ти не осудиш своє созданіє за те, що таїш од його ту дорогу, якою воно повинно злиться з тобою... прости і з'єднай мене з собою, божественна красуня... (Заряджає револьвер.) Прощай!.. (Наводить на лоб, жахається.) Ой!.. Страшно!.. О, що я роблю?! (Думає.) Я ж іду туди, звідкіля не вертаються! Мене вже не буде ні тут, ні в Сибірі — нігде і ніколи!.. Як буде без мене?! (Подумавши.) А що там?.. Чи будуть які почування, чи те, що до рожденія,— небитіє?.. Небитіє?! А в могилі?! Тьма... Ой! (Подумавши.) Чого я так боюся?! Хіба тільки я сам іду туди?! Там же в сотні тисяч раз більше людей... Там і Галя, там і всі великі: Шевченко, Гоголь, Пушкін!.. Там і Гомер !, Сократ 2, Арістотель 3!.. Скільки вже років вони там!.. (Чути весільні співи.) Чого ж мені страшно?! Чого мені тут жалко?! Молодих літ?.. Молоді літа онде співають... Молоді літа гріються в обіймах других — милих...А мої?! А я? Туди, туди!.. Прощайте, родитель. О любі, милі родителі!.. Петя!.. Місячні ночі!.. Світе білий!.. Прощайте!.. (Дуже крикнувши.) Прощай, жизнь!. (Стріляється й падає на траву.)

Кінець

Писана весною 1903 р. у с. Харківцях, Лохвицького повіту